

Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri ve 1971 Anayasa Değişikliklerinde Yürütmenin Güçlendirilmesi¹

The Justice Party's Constitutional Criticisms and the Empowerment of Executive Power in the 1971 Constitutional Amendments

Tuğrul OTAÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, tugrulotac@gmail.com,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-3829-6180

“Türk Anayasası Avrupa'daki çağdaşlarından daha özgürlüktür. Türkiye'nin böyle bir lüksü kaldırmaya gücü yetmez.”

Nihat Erim

Öz

Bu çalışmada, 22 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe giren anayasa değişiklikleri, yürütme erki çerçevesinde incelenmektedir. Anayasa değişiklikleri, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen muhtıra sonrasında Nihat Erim hükümeti döneminde diğer siyasi partilerin büyük çoğunluğunun da katılımıyla hayata geçirilmiştir. Bu değişiklikler, anlık ve dönemsel bir refleksten kaynaklı ortaya çıkmamış; aksine 1961 Anayasasında getirilen hükümler çerçevesinde gelişen siyasi ortamın karşılıklı etkileşimi sonucunda gerçekleşmiştir. Özellikle 1961 Anayasası'nın hayata geçirilişinde uygulanan politikalar ve sonrasındaki siyasi olaylar bu değişikliklerin yapılmasındaki temel faktörlerdir.

Çalışma, Adalet Partisi'nin iktidara gelişi sonrası aşamalı bir şekilde gündeme getirdiği 1961 Anayasası'na yönelik eleştirilere ve değişiklik talepleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle Süleyman Demirel'in genel başkan olarak seçilmesi sonrasında 1965 yılında iktidara gelen Adalet Partisi, kontrollü uzlaşma olarak tanımlanabilecek bir siyasi davranış biçimi geliştirmiştir. Bu şekilde, 27 Mayıs Askeri Darbesi ile ülke idaresinde güçlü bir konuma yerleşen ordunun kendisine karşı davranışını makul bir noktaya getirmeyi ve ilişkileri normalleştirmeyi amaçlamıştır. Böylece, millî iradeyi temsil eden siyasi iktidarın icra yetkisini tek başına kullanabilmesini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, iktidarında meydana gelen anarşi olaylarının artışı ve buna karşı önlem almadaki etkisizliğine yönelik eleştirilere karşı anayasayı sorumlu tutarak söylemine meşruiyet sağlamaya çalışmış ve anayasa değişikliklerinin gerekliliği konusunda ikna edici bir rol almaya gayret etmiştir. Yine de Adalet Partisi'nin bu yaklaşımına karşı gelişen söylem, sorunların çözümü için iktidarın elinde bulunan yasal yetkilerin etkili bir biçimde kullanılmasına dikkat çekmiştir. İlave olarak çalışmada partinin, 12 Mart Muhtırası ile iktidardan uzaklaştırılmış olmasına rağmen, anayasa değişikliklerini desteklemesindeki nedenler açıklanmıştır. Diğer yandan, siyasi partilerin, Türk Silahlı Kuvvetleri ve kamuoyunun anayasa değişikliklerine yönelik tutumları incelenerek yapılan değişikliklerin kapsamı açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın temel argümanı 1971 anayasa değişikliklerinin bir oluşum süreci sonunda gerçekleşmesi ve bu süreçte Adalet Partisi'nin oynadığı kilit roldür. Bu sebeple de çalışmanın merkezinde Adalet Partisi'nin yer aldığı bir anlatı inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1961 Anayasası, Adalet Partisi, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası, Partiler Üstü Hükümet, Yürütme.

Abstract

In this study, the constitutional amendments that came into force on 22 September 1971 are examined within the framework of the executive power. These constitutional amendments were put into action with the participation of a majority of other political parties during the tenure of the Nihat Erim Government, following the memorandum issued by Turkish Armed Forces on March 12, 1971. These changes did not arise as a result of an immediate or temporary reflex; rather, they occurred as a consequence of the mutual interaction within the evolving political environment, framed by the provisions introduced in the 1961 Constitution. Particularly, the policies implemented during the implementation of the 1961 Constitution and subsequent political events are the fundamental factors in the formation process of these changes.

¹ Bu çalışma 04-06 Aralık 2020 tarihinde düzenlenen “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 100. Yılında ‘Millî Egemenlik ve Temsil’” başlıklı uluslararası sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

This study focuses on the criticisms and change demands directed at the 1961 Constitution, which the Justice Party gradually brought to the agenda after coming to power. Especially after Süleyman Demirel was elected as the Party's leader, the Justice Party, which came to power in 1965, developed a political behaviour pattern that could be described as controlled consensus. In doing so, they aimed to moderate the behaviour of the military, which had assumed a strong position in the administration of the country after the 27 May Military Coup, towards their government, and to normalize relations. Therefore, their goal was to facilitate the ability of the political power representing the national will to exercise its executive power independently. Additionally, in response to the increasing incidents of anarchy during their rule and the perceived ineffectiveness of measures taken against it, they sought to legitimize their discourse by holding the constitution accountable and endeavored to play a persuasive role in advocating the necessity of constitutional amendments. Nevertheless, the discourse that developed in response to the Justice Party's approach has drawn attention to the effective utilization of the legal powers at the disposal of the government for addressing these issues. Furthermore, this study elucidates the reasons behind the Justice Party's support for constitutional amendments, even after their removal from power through the March 12 Memorandum. On the other hand, it delineates the positions of political parties, the Turkish Armed Forces and public opinion concerning constitutional amendments, ultimately shedding light on the scope of the implemented changes. The central argument of this study posits that the 1971 constitutional amendments occurred as a result of a formative process, with the Justice Party playing a pivotal role therein. Hence, the narrative framework of this study is constructed around the central presence of the Justice Party.

Keywords: The Constitution of 1961, The Justice Party, The 12 March 1971 Military Memorandum, Above-Parties Government, Executive Power.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrası Siyasi Süreç ve 1961 Anayasası

Türk Siyasi Hayatı, 1946 yılında çok partili hayata geçiş sonrası ilk demokratik seçimleri 14 Mayıs 1950 tarihinde yaşamıştır. İktidar, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bünyesinden doğan Demokrat Parti'ye (DP) geçmiştir. DP iktidarı 27 Mayıs 1960'ta emir komuta zinciri dışında gerçekleştirilen bir askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.²

Darbenin gerçekleşme safhasında radyodan okunan bildiri, kamuoyuna yapılan bir bilgilendirme ve hareket anındaki meşruluğu sağlayan bir ön gerekçelendirme metni niteliğindedir. Öyle ki, "*partileri içine düştükleri uzlaşmaz tutumdan kurtarmak, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırmak ve idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devretme*"³ şeklinde belirlenen ana hatlar bu safhada daha yumuşak bir tutum alındığını gösterir. Kısa zamanda sonuca ulaşılması ile birlikte Millî Birlik Komitesi (MBK)⁴ adıyla askerleri içeren bir yönetim organı oluşturulmuştur. Akabinde yeni bir anayasa yapımı⁵ için Ankara'ya çağrılan hukukçu öğretim üyelerinin⁶ hazırladığı "*Anayasa Komisyonu Raporu*"⁷ veya "*İlim Heyeti Raporu*"⁸; DP'yi mahkûm ederek darbeyi meşrulaştırma amacı taşıyan modern bir *fetva*⁹ veya *berat*¹⁰ niteliğindedir.¹¹ 27 Mayıs günü öğleden sonra yabancı gazetecilere özel düzenlenen basın toplantısında DP iktidarına yönelik "*anayasayı ihlal etme ve diktatörlük kurma*" gibi ifadeler darbenin hukuki altyapısının dayanak noktalarıdır.¹² MBK tarafından çıkarılan geçici anayasa kimliğindeki "1" sayılı kanun, darbenin gerekçesini anlamayı sağlayacak ifadeler içermektedir. Kanunda belirlenen "*anayasanın çiğnenmesi*", "*insanlık hak ve hürriyetlerinin ortadan*

² T. Demirel 2021; Sarıbay 1991; Hale 1994, 94-118.

³ Tunçkanat 1996, 266-267; Türkeş 1995, 24-26; Weiker 1980, 20-21.

⁴ MBK'nın oluşma biçimi, yetki ve sorumluluklarına ilişkin bilgiler için bkz. "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun", https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300001.pdf, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2023.

⁵ Kurucu Meclis öncesi anayasa yapımı adına İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında komisyon oluşturulmuş ve anayasa taslakları tartışılmıştır. Bkz. Dede 2017, 818-826; Bu komisyon üyeleri 27 Mayıs günü özel uçakla Ankara'ya Genelkurmay Başkanlığı Şûra Toplantı Salonu'na getirilmişlerdir. Toplantıda Cemal Gürsel, bir an önce hiçbir şekilde ihlal edilemeyecek bir anayasa yapılmasını istemiştir. Sıddık Sami Onar ise DP'nin anayasayı ihlal ederek meşruiyetini kaybetmiş bir iktidar olduğunu ve bu sebeple müdahalenin bir darbe değil meşru bir hak savunusu olduğunu belirtmiştir. Tunçkanat 1996, 269

⁶ Nicolas Camelio yaptığı değerlendirmede, hukukçu öğretim üyelerinin sürece dahil edilmesini "*acil kaygılara cevap verme*" olarak tanımlamakta, diğer yandan ordu-üniversite iş birliğini sağlayarak darbeyi meşrulaştırma amacının bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Camelio 2016, 123.

⁷ Aydın ve Taşkın 2020, 66-67; Tunçkanat 1996, 246-250; Aydemir 1976, 357.

⁸ Ulay 1968, 242-246.

⁹ Dede 2017, 820-821.

¹⁰ Aydemir 1976, 357.

¹¹ Darbeyi meşru bir zemine oturtma amacını taşıyan bu rapor ile ilgili bkz. Aydemir 1976, 356-361; Camelio 2016, 123-132.

¹² Otaç 2019, 93.

kaldırılması” ve “...*tek parti diktatoryası kurulması*” gibi ifadelerle gerekçenin sacayakları oluşturulmuş, Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi “...*Türk Cumhuriyetini korumak ve kollamak*” ifadesi ile de zemini sağlamlaştırılmıştır.¹³ Ayrıca geçici anayasa hükümleriyle yasama ve yürütme gücünü bünyesinde toplayan MBK, düzeni tesis etme amacıyla, DP iktidarının gayri meşru olduğunu vurgularken kendi iktidarının meşruluğunu da ilan eder. Görünen o ki, darbe bildirisinde görülen yumuşak ifadeler sonradan DP'yi sanık sandalyesine oturtan radikal bir tutuma dönüşmüştür.

27 Mayıs'ın kurumsallaşması aşamasına geçildiğinde; yeni anayasanın daha geniş bir çevrenin görüşleriyle hazırlanacağı, yeni bir seçim kanunu çıkaracak ve bunun dışında yasa yapma yetkisini elinde bulunduracak bir “*Kurucu Meclis*” oluşturulduğu görülmektedir. Meclisin yapısına ilişkin bilgilere bakıldığında; “*zulme karşı direnme hakkını kullanan Silahlı Kuvvetler*” ifadesiyle simgesel bir meşrulaştırma söyleminden hareketle MBK ile Temsilciler Meclisi'nden oluşacağına yer verildiği görülmektedir.¹⁴ Ayrıca bu tarz ifadelerin kullanılması iktidardan düşürülen DP'nin *antidemokratik* uygulamalarına bir göndermedir.

Daha geniş bir mutabakat amacıyla sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve yargı organları gibi çevrelerden oluşan Temsilciler Meclisi'nin, genel oy dışında oluşturularak *seçkin*¹⁵ bir nitelik taşıması, MBK'nın çizdiği sınırdan dışarıda kalan unsurlar tarafından ilerleyen süreçte yapılacak eleştirilerin hedefi olur. Buradaki en net gösterge DP'ye doğrudan veya dolaylı bir şekilde bağlılığı bulunan kesimlerin süreç dışında bırakılmasıdır. Ayrıca anayasanın “*6 ay içerisinde tamamlanamaması durumunda*” yeni bir Temsilciler Meclisi'nin¹⁶ MBK tarafından oluşturulması ne derece demokratik olduğunu sorgulamaya yönelik bir işarettir.¹⁷ Bu durum askeri bir kurulun süre kısıtlamasıyla dikte ettirmesi sonucunda kendi çizdiği sınırların dışına çıkılmamasını istediğini de ortaya koyar.

Kurucu Meclis'in 06 Ocak 1961'de açılması sonrasında siyasi partilerin tekrar faaliyetlerine başlayabilmeleri için gerekli ortam oluşturulmuştur. Bu süreçte MBK'nın da teşvik ve girişimlerde bulunarak siyasi partilerin kurulmasında etken olduğu görülmektedir. 27 Mayıs'ın ilk safhasında kısa bir süre Genelkurmay Başkanlığı yapan emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala, MBK'nın gayri resmi onayı¹⁸ ve Cemal Gürsel'in desteğiyle¹⁹ Adalet Partisi'ni (AP) kurmuştur.

Temsilciler Meclisi çatısı altında yeni anayasa hazırlama çalışmalarına hız verilerek 20 kişiden oluşan bir *Anayasa Komisyonu* teşkil edilmiştir. Komisyonun hazırladığı taslak ise 09 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na sunulduktan sonra yapılan görüşmeler neticesinde 27 Mayıs'ta kabul edilir ve yasalaşması adına referanduma gidilir.²⁰ Bu arada referandumun gerçekleşeceği güne kadar propaganda yapmak serbest bırakılmıştır.²¹ Anayasa taslağının kabul tarihinin 27 Mayıs olarak belirlenmesi, bu tarihin meşruluk ve sembolleştirme amacıyla seçildiğinin belirtisidir. Diğer yandan propagandanın serbest bırakılmasında da DP'nin baskıcı veya antidemokratik tutumlarının çürütüldüğü iması vardır. Her ne kadar serbest bir ortamda seçim olduğu söylense de referandum öncesi yapılan anketlerde *evet* oylarının yüksekliğinin vurgulanması bir propaganda örneği olarak kabul edilebilir. Siyasi parti ve sivil toplum kuruluşlarından gelen destek açıklamalarının da yine kitleleri evet yönünde oy kullanmaya itme amacını taşıdığını söylemek yanlış olmaz.²² Bu konuda AP'nin bir süre sessiz kalması üzerinde dolaylı bir baskı oluşmasına yol açmış, sonuç olarak referandum tercihinin lehte olacağını

¹³ Tanör 2013, 366-368; Ahmad 2016, 154; Tunçkanat 1996, 284; Aydemir 1976, 375-377.

¹⁴ *Resmî Gazete*, 16 Aralık 1960.

¹⁵ Tanör 2013, 369-370.

¹⁶ Temsilciler Meclisi'nde CHP'nin sayısal ağırlığı söz konusudur. Eski DP milletvekili Füzün Tekil'e göre bu oran %80'dir. Tekil 1978, 43. İsmet İnönü'nün varlığı da bu ağırlığı kamçulamıştır. Uyar 2017, 19-20; Aydın ve Taşkın 2020, 81. Temsil oranının yüksekliğinde CHP'ye fikrî olarak yakın olanlar da hesaba katılırken (Dede 2017, 826) Kurtuluş Kayalı bunu *tüm önemli CHP'liler* olarak tanımlar. Kayalı 2018, 83. Alparslan Türkeş'in yorumu, meclisin beşte dördünün CHP'lilerden oluştuğu şeklindedir. Türkeş 1995, 139. Nicolas Camelio'nun Celalettin Güngör'den yaptığı aktarmada 278 temsilciden 222'sinin doğrudan veya dolaylı bir biçimde CHP'ye bağlı olduklarına dikkat çekilmektedir. Camelio 2016, 138.

¹⁷ Parla 1991, 101-104.

¹⁸ Ulay 1968, 174-175.

¹⁹ Aydemir 1976, 407. Feroz Ahmad'ın yorumunda Ragıp Gümüşpala, hem askeri kanadın hem de eski DP'lilerin sigortasıydı. Ahmad 2016, 165.

²⁰ Tanör 2013, 373-375.

²¹ Otaç 2019, 99-100. Anayasa referandumunun 09 Temmuz 1961'de yapılması ve anayasanın halka tanıtılması faaliyetlerinin 22 Haziran 1961 tarihinden itibaren başlaması MBK'nın kararıdır. *Resmî Gazete*, 23 Haziran 1961.

²² Duman 2018, 229-230.

açıklamak zorunda kalmıştır.²³ MBK, siyasi partiler, basın ve sivil toplum kuruluşlarının evet lehine yaptıkları çağrılarını sürekli gündemde olması, *hayırın* esamesinin okunmadığı bu ortamda serbestliğin kısmî olduğuna işaret eder. Nitekim propaganda ikliminde DP geleneği veya tabanına hitap eden partilerin ve özellikle de AP bünyesinin “*Hayır’da hayır vardır*”²⁴ gibi söylemlerle, dolaylı bir şekilde ret oyu istemesi de bir diğer göstergedir. Buna karşın 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasında öncü rol oynayacak olan dönemin Albayı Muhsin Batur, aleyhte tutumların askeri bir ortamda beklenmeyecek kadar serbest olduğunu vurgulamaktadır.²⁵ Bu şartlar altında 09 Temmuz 1961’de yapılan halkoylamasından çeşitli bilgilere göre %61.5²⁶ ya da %61.7²⁷ kabul oyu çıkmıştır. Hayır oylarının beklentiden daha yüksek çıkmasına yönelik Batur’un yaptığı tespitler; DP’lilere yönelik yargı sürecinin uzaması ve yargılamanın amacından sapan konuların²⁸ ele alınması noktasında birleşmiştir.²⁹

1961 Anayasası’nın kabulü sonrası devlet mekanizmasında yapılan değişiklikler ile özellikle yürütme organının hareket kabiliyetinin sınırlandırılarak denge-denetim sistemine maruz bırakılmasını sağlayacak kurumlar oluşturulmuştur. Bu noktada TBMM’nin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu şeklinde ikiye ayrılması denetimin bir parçasıdır. İkinci bir yasama organının varlığı, çoğunluğun hakimiyetine karşı bir *frenleme* ve *emniyet subapı* işlevi görmesinin beklenmesiyle ilişkilidir. Nitekim bu organ, anayasada bir değişiklik yapılması durumunda tam yetki zırhını kuşanarak belirleyici niteliğini gösterir.³⁰ Diğer değişikliklerden TRT ve Üniversitelerin *özerk* hale getirilmeleri, yürütme tarafından herhangi bir denetime tabi olamayacaklarının bariz bir göstergesidir. Bir başka hükümden Anayasa Mahkemesi’nin kurulması ve Danıştay’ın işlevselliği ile birlikte yasama ve yürütmenin denetlenebilmesi gözetilmiştir. Bu tarz değişiklikler; siyasi iktidarların keyfi uygulamalarının önüne geçme, özerk niteliğe sahip kurumlar üzerinde yürütme organı tarafından uygulanabilecek baskıları engelleme ve yasama organındaki temsil oranına dayanarak anayasaya aykırı olabilecek düzenlemelere izin vermeme gibi gerekçelere dayandırılmıştır.³¹ Öyle ki 1924 Anayasası’nın yasama organına sunduğu geniş yetkiler, kanun gibi yasal işlemlerin anayasaya uygunluğunu bile kendi bünyesinde değerlendirmesine yol açmaktadır.³² Dengeleme parçalarından diğeri de yürütme organının hareket alanını kısıtlayıcı nitelikte görünen Millî Güvenlik Kurulu’nun (MGK) anayasal statüde kurumsallaşmasıdır. Özellikle MGK, yürütme organına neredeyse eşdeğer bir konuma getirilmiş ve burada alınan kararların hukuki olarak bir bağlayıcılığı olmasa da fiili olarak etkisi büyüktür.³³ İlaveten Millî Savunma Bakanlığı’na bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlık’a bağlanarak, bakanlık statüsüne paralel bir konuma yerleştirilmiştir. Dolayısıyla bu ifadeler, askeri alanın özerkliğe kavuşması ve iktidar mekanizmasına sıkı bir şekilde ortak olmasına yol açar.³⁴ Tüm bu hükümlerin meydana getirdiği yaklaşım, temelde DP iktidarının yasama ve yürütme faaliyetlerinin sınırsızlığı ve olumsuz değerlendirilmesinden doğan bir tepkiye dayanmaktadır.³⁵ Böylece DP geleneğinin bir temsilcisi olarak görülecek olan AP, bu tepkinin tersini anlık bir şekilde değil de aşamalı bir şekilde inşa edecektir.

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler neticesinde hiçbir partinin tek başına iktidar olma şansı yoktur.³⁶ Sonuçların ortaya çıkardığı tablo; halk nezdinde 27 Mayıs ile CHP’nin bir anlamda özdeşleştirilmesi, DP’lilere yönelik icra edilen “*Yassıada Yargulamaları*”nda ele alınan konular ve verilen kararların bağımsız yargı

²³ Alkan 2017, 41-42; Duman 2018, 231.

²⁴ Çavdar 2000, 107; D. C. Demir 2017, 496; Tunçkanat 1996, 437-438.

²⁵ Batur 1985, 97.

²⁶ *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum* 2010, 118; Tanör 1994, 377.

²⁷ Çavdar 2000, 107; Arkan 2017, 93; Tunçkanat 1996, 410.

²⁸ Aydemir 1976, 383.

²⁹ Batur 1985, 98.

³⁰ Aydın ve Taşkın 2020, 93; Tanör 2013, 395.

³¹ Tanör 1994, 22-23; Çavdar 2000, 110-111.

³² Aydın ve Taşkın 2020, 89.

³³ Tanör 2013, 399-400; Ahmad 2016, 156. İkinci Dünya Savaşı sonrası sivil ve askeri yetkilileri millî güvenlik konularında aynı masada toplama amaçlı birçok ülkede kurullar oluşturulmuştur. Türkiye’de de 1946 yılında böyle bir kurul oluşturulması adına çalışmalar yapılmış, 1949 yılında ise “Millî Savunma Yüksek Kurulu” adıyla bir organ tesis edilmiştir. Bu organ 1961 Anayasası sonrası oluşturulan MGK’nın bir öncülüdür. Akyaz 2009, 348-349.

³⁴ Tefvik Çavdar bu vaziyeti “*örtülü iktidar*” olarak tarif etmektedir. Çavdar 2000, 116. Benzer şekilde, Doğan Akyaz’ın MBK Üyesi Haydar Tunçkanat’tan aktardığı bilgilerde MGK’nın çoğunluk iktidarlarının suistimallerini önlemek adına bir “*tedbir*” olarak anayasaya yerleştirildiği görülmektedir. Akyaz 2009, 351.

³⁵ Kemal Karpat yeni anayasanın getirdiği sistemi, “*hükümet otoritesinin kullanılmasını aşırı derecede zorlaştıran*” ve “*yürütmenin güçsüz bir sembol konumuna indirgenmesi*” olarak ifade etmektedir. Karpat 2015, 245, 249.

³⁶ CHP %36.7 ile 173, AP %34.8 ile 158, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %14 ile 54 ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13.7 oy ile 65 milletvekili kazanmışlardır. 1961 Anayasası ile oluşturulan Cumhuriyet Senatosu’nda ise %36.1 ile 36, AP %34.5 ile 71, CKMP %12.5 ile 16 ve YTP %13 ile 27 senatörlük elde etmişlerdir.

ilkesinden uzak bir görünüm sergilemesi ve de kısıtlı bile olsa bir seçim baskısının var oluşu gibi göstergelerin birleşimidir.³⁷ Özellikle AP'nin stratejisi örtük bir biçimde de olsa 27 Mayıs sürecinde DP ve kitesinin bir anlamda yok sayılmasını halka hissettirmeye çalışması ve buna dair sembollere başvurarak³⁸ *hatırlatıcı* role bürünmesi şeklinde işleyince seçim sonuçları daha da anlaşılır hale gelir. Yani daha net ifade etmek gerekirse, kitle bilincinde meşruluk kazanma ümidiyle sahneye koyulan *dayatmacı* pratiklerin işlevselliği düşüktür.³⁹

Seçim sonuçları askeri kanatta bir endişe yaratmıştır. Bunun kaynağı da DP tabanına hitap ettiği bilinen AP, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP)⁴⁰ oylarının oldukça yüksek bir orana denk gelmesidir. Askeri kanat içerisindeki Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)⁴¹, seçim sonuçlarından yola çıkarak; tüm siyasi faaliyetleri yasaklama, MBK'yı feshetme ve "*iktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi etme*"⁴² görüşünü ortaya atmıştır. SKB'nin "*21 Ekim Protokolü*" olarak anılacak bu kararları, Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'ın kabul etmemesi, MBK Başkanı Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'nün de ikna çabaları ile Çankaya'da yapılan 24 Ekim toplantısıyla⁴³ başlamadan bitirilmiştir. Böyle bir girişim; Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması, İsmet İnönü'nün başbakanlığı, 27 Mayıs'a karşı yaklaşımların bulunmaması ve DP'lilere af meselesinin gündeme getirilmemesi gibi ilkeler üzerinde varılan anlaşma ile etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁴ Oysaki seçimlerden önce SKB, kendi arasında yaptığı bir toplantıda aldığı kararlar arasına "*kazanan partinin iktidara gelmesi*"⁴⁵ ifadesini iliştiirmiştir. Bu ifadenin erken biçimi 27 Mayıs 1960'da okunan darbe bildirisinde de yerini almıştır.⁴⁶ Özellikle bu tarz bir ifade, seçimden kendi beklentilerini karşılayacak bir sonucu arzuladıklarını izah eder.

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde, Org. Cemal Gürsel'in bu göreve seçilmesi konusunda asker ve sivil kanatlar uzlaşmışlardır. Halbuki bu süreçte AP Samsun Senatörü Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in adaylığı gündeme gelmiş, fakat MBK'nın Sıtkı Ulay aracılığıyla⁴⁷ ilettiği *çekil* telkiniyle Başgil adaylıktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Neticede askeri kanat Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçimiyle istediğine ulaşmışsa da 604 toplam oydan 434'ünü alması⁴⁸ meclisten hafif bir muhalefet tutumu olarak görülebilir. Nitekim İngiliz belgelerinde de Gürsel'e verilmeyen oyların çoğunluğunun AP'den, geri kalanın CKMP'den olduğunun belirtilmesi bu kanıyı doğrulamaktadır.⁴⁹ Diğer yandan bu süreci AP ve askeri kanadın radikallerinden sıyrılması olarak bir *uzlaşma* temelinde de okumak mümkündür.⁵⁰ Yalnızca buradan hareketle bile 1966'daki cumhurbaşkanlığı seçiminde, AP'nin aday göstermede öncü rol oynayacak kadar net bir politik tutum takındığı müstakbel bir *uzlaşma* sürecinin nüvesi görülmektedir.

Sıra hükümet kurma çalışmalarına gelse de hiçbir partinin tek başına iktidar olma şansı olmadığından en fazla oy alan CHP ve AP cumhuriyet döneminin ilk koalisyon hükümetini⁵¹ kurmuşlardır. Ancak AP Genel Başkanı, sıcak siyasi iklimin etkisi ve tabandaki CHP'ye yönelik tutumu bir bakıma kontrol altında tutmak için

³⁷ Kayalı 2018, 93; Uyar 2017, 34-35.

³⁸ D. C. Demir 2017, 497.

³⁹ Bunu Kayalı'nın "*Türk halkı özgürlükleri sınırlayıcı hareketlere karşı çıkmakta*" (Kayalı 2018, 93) sözü ve Tefik Çavdar'ın da buna yakın olarak halkın askeri müdahaleler sonrasında yapılan seçimler tepki göstermesine (Çavdar 2000, 123) yönelik yaklaşımları destekler niteliktedir.

⁴⁰ Komsuoğlu 2008, 119.

⁴¹ Ordu mensupları tarafından gayri resmi olarak kurulan bu yapı askeri hiyerarşiyi incelemektedir. Daha fazlası için bkz. Özçelik ve Güneş 2018, 116-256.

⁴² Çelikoğlu 2017, 173.

⁴³ Çankaya'da yapılan toplantıya, MBK Başkanı Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanlarının yanı sıra generaller ve siyasi parti liderleri katılmışlardır. Kararlar üzerindeki konuşmalardan sonra AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın bu şartları parti içerisinde kabul ettirememesi şeklindeki ifadelerine karşı Cevdet Sunay şöyle demiştir: "*madem ki partinizin başkanısınız... bir horoz gibi tavuklarınızı kanatlarınızın altında tutun*". CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise askerlere yönelik, meclisin faaliyetlerine karışılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Batur 1985, 101. Tanel Demirel'in William Hale'den aktardığı "*silah gölgesinde evlilik*" tanımını bu noktada uyum sağlamaktadır. Hale 1994'ten aktaran T. Demirel 2004, 35. Bu tanım Hale'in kitabında "*shotgun wedding*" olarak geçmektedir. Hale 1994, 147.

⁴⁴ Akyaz 2009, 171-173; Batur 1985, 100-101; Birand, Dünder ve Çaplı 2002, 23-32.

⁴⁵ Çelikoğlu 2017, 159.

⁴⁶ Weiker 1980, 20-21.

⁴⁷ Ulay 1968, 229-232; Çelikoğlu 2017, 177.

⁴⁸ Birand vd. 2002, 32-34; Otaç 2019, 106-107.

⁴⁹ Otaç 2019, 109.

⁵⁰ Sakallıoğlu 1993, 55-56.

⁵¹ Hükümet programı için bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:1, C:1, T:1, B:13, 27 Kasım 1961, s. 118-125. D=Dönem, C=Cilt, T=Toplantı, B=Birleşim; BCA, 20 Kasım 1961.

hükümette yer almamıştır.⁵² AP açısından, asker-bürokrat-aydın üçgeninde bir temsili ifade ettiği düşünülen CHP ile koalisyon yapma, *kendini kabul ettirme* veya *onaylanma* arzusu olarak nitelendirilebilir. Askeri kanadın ise, AP'yi iktidar ortağı yaparak anayasaya hayır diyen kitleleri 27 Mayıs'a ikna etme düşüncesinde olduğu söylenebilir.

22 Şubat 1962 tarihinde Albay Talat Aydemir'in darbe girişimi başarısızlığa uğratılmış,⁵³ Başbakan İsmet İnönü ise harekete katılanlara *af* vaadinde bulunmuş ve gereği yapılmıştır. Fakat AP ortamdan faydalanarak karşı bir girişimle eski DP'lilere yönelik "*siyasi af*"⁵⁴ konusunu gündeme getirirse de askeri kanadın tepkisi sonrası geri adım atmıştır.⁵⁵ Talat Aydemir ve beraberindeki askerler için af, nihayet AP tarafından kabul edilmiş⁵⁶, buna rağmen siyasi af koalisyonu devam şartı⁵⁷ olarak sunulmuştur. En nihayetinde bu konudaki inatlaşma-çekişme Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in "*bu yol çıkar yol değildir...*"⁵⁸ sözleriyle siyasi bir *silkinmeye* yol açmasına rağmen anlaşmazlıkların çözümlenememesi Başbakan İsmet İnönü'nün istifasıyla⁵⁹ sonuçlanmıştır.⁶⁰

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel yeniden hükümet kurmak için İsmet İnönü'yü görevlendirmiş, CKMP ve YTP'nin koalisyon için şartları ileri sürmeleri⁶¹ bunu engellemiştir. Buna rağmen Gürsel'in parti liderleriyle görüşmeleri⁶² sonucunda CHP-CKMP-YTP ve bağımsızlardan oluşan ikinci bir koalisyon kurulmuştur.⁶³ Hükümetin kısa süreli görev sürecinde ülke; siyasi af ve buna bağlı olarak Celal Bayar'ın kısmî tahliyesi ile Talat Aydemir'in ikinci kez darbe girişiminde⁶⁴ bulunması gibi gündemi bir hayli huzursuzluğa sevk eden olaylara sahne olmuştur. Bu ortamda AP'nin yerel seçimlerdeki yükselişi ve CHP'nin koalisyon ortakları CKMP ve YTP'nin oylarındaki düşüş sebebiyle koalisyondan çekilmeleriyle sonuçlanmıştır.⁶⁵ Süreç içerisinde AP tarafından CHP'ye yapılan koalisyon ortaklığı teklifi, İnönü'nün bunu bir "*seçim hükümeti*"⁶⁶ şekline indirgeme isteğiyle sonuçsuz kalmıştır. Ardından AP lideri Ragıp Gümüşpala görevi olsa da uzlaşma sağlayamayınca İnönü'ye tekrar görev verilmiştir. İşte bu siyasi mekik dokuma süreci, İnönü'nün bağımsızlar ile kurduğu hükümete YTP'nin güven oylaması desteği sonucu⁶⁷ *azınlık hükümeti* denilen hükümet modelinin devreye girmesini sağlamıştır.⁶⁸ Tüm bu kritik noktalarda AP, milletin kendisine verdiği güçten faydalanarak, tedirgin bir şekilde de olsa, kayda değer bir etki yapmaya çalışmıştır.

2. "Bu Anayasa ile Devlet İdare Edilemez": Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri Süreci

Türk siyasi tarihi içerisinde önemli bir değişim 1964 yılı sonlarında gerçekleşmiştir. DP iktidarı döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yapan ve daha sonra AP içerisinde yer alan Süleyman Demirel⁶⁹, Ragıp Gümüşpala'nın vefatı sonrası partinin yeni genel başkanı olmuştur. Başkanlık için en ciddi rakip olarak Saadetdin Bilgiç ile yarışta Demirel'in tavrı aslında yeni bir siyaset dilinin egemen olmaya başladığını göstermektedir. Bilgiç'in siyasi görüş itibarıyla *radikal* denilebilecek tarzda olması, onun genel başkanlığı altında AP'liler ve 27 Mayıs'ı benimseyenler arasında aşılması güç durumlar ortaya çıkabileceğine işaret eder.⁷⁰ Ancak

⁵² T. Demirel 2004, 35; D. C. Demir 2017, 499.

⁵³ Y. Demir 2017, 65-100; Çelikoğlu 2017, 180-191.

⁵⁴ Konuyla ilgili *Milliyet* gazetesinden 4 Nisan 1962 tarihi itibarıyla sıralı takip yapıldığında tartışmalara yer verildiği görülecektir. Örneğin 6 Nisan tarihli manşetten "*Günün Meselesi: Af*" başlığı, siyasi gündeme ilişkin ipuçları vermektedir. *Milliyet*, 06 Nisan 1962.

⁵⁵ Kayalı 2018, 106. Ayrıca bu dönemde 27 Mayıs aleyhinde, DP lehinde söylem ve eylemde bulunmak çıkarılan kanunla yasaklanmıştır. *Resmî Gazete*, 07 Mart 1962.

⁵⁶ *Milliyet*, 21 Nisan 1962.

⁵⁷ *Milliyet*, 22 Nisan 1962.

⁵⁸ *Milliyet*, 29 Nisan 1962.

⁵⁹ Sakallıoğlu 1993, 58; Hale 1994, 160-164; Kırkpınar 2015, 212-218.

⁶⁰ Başbakan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e yazdığı istifa dilekçesinde, siyasi af konusunun istismar edildiğini ve bunun da ülkedeki huzur ortamının oluşmasına engel olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. BCA, 31 Mayıs 1962; İnönü'nün dilekçesi dışında Cumhurbaşkanı Gürsel'in de AP'yi suçlayıcı ifadeleri vardır: "*Buhranın mesulü sizsiniz...*" *Milliyet*, 01 Haziran 1962.

⁶¹ *Milliyet*, 18 Haziran 1962.

⁶² *Milliyet*, 21 Haziran 1962.

⁶³ BCA, 26 Haziran 1962; *Milliyet*, 26 Haziran 1962; Kırkpınar 2015, 218-220.

⁶⁴ Y. Demir 2017, 101-292; Çelikoğlu 2017, 211-223.

⁶⁵ Aydın ve Taşkın 2020, 121.

⁶⁶ *Milliyet*, 06 Aralık 1963.

⁶⁷ *Milliyet*, 04 Ocak 1964.

⁶⁸ Kırkpınar 2015, 221-231.

⁶⁹ Uraz 1993, 77-79.

⁷⁰ Arslan 2019, 67.

Demirel'in daha uzlaşmacı, modern ve Atatürkçü olduğuna yönelik kanılar, diğer siyasi cephelerin ve özellikle askeri kanadın tepkisini çekmeyeceği açıktır. Bu sebeptendir ki seçilmeden öncesi ve hemen sonrası Cumhurbaşkanı Gürsel'in "Siz rejimin teminatısınız..."⁷¹ ifadesi, basın ve iş çevrelerinin verdiği destek⁷² Demirel'in *biçilmiş kaftan*⁷³ olduğunu gösterirken, bu durum onun Türk siyasi hayatına girişinde bir mihenk taşı olmuştur.

1965 yılının hemen başında hükümetin bütçesi AP, CKMP ve YTP tarafından reddedilince Başbakan İsmet İnönü istifa etmiş, DP tabanına hitap eden bu partiler yeni hükümeti kurmuşlardır. Başbakan ise *ılımlı* olarak nitelenebilecek Suat Hayri Ürgüplü olurken, henüz milletvekili olmayan Süleyman Demirel başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir.⁷⁴

AP'nin askeri kanat, aydın, gençlik ve basın gibi kesimlere karşı kendini anlatma veya meşru hale getirme arzusu DP'den farklı olduğunu gösterme çabasına işaret eder. Ümit Cizre Sakallıoğlu'nun "*çift söylemlili*" olarak kavramlaştırdığı politik yaklaşım tarzı, AP'nin hem kendi dışındaki kitleye karşı bir meşruiyet kazanma, hem de kendi tabanını bulunduğu zeminden kaydırmama tutumunu gösterir. Nitekim *1965 Seçim Beyannamesi*'nde 1961 Anayasası'nın getirdiği kurumları koruma anlayışı, özellikle karşısındaki kitleyi, temel hak ve özgürlüklerinde sınırlandırılmamasıyla ilgili yaklaşımı da tabanına yönelik bir mesajdır aslında. Yine AP'nin sürekli olarak dillendirdiği "*refah devleti*" ve "*Büyük Türkiye*" idealleri de yine hem kendi tabanı hem de karşısındaki kitleye karşı kendini koruma altına alma ve onaylanmayı sağlama amacı taşımaktadır.⁷⁵ Ayrıca Süleyman Demirel ve AP'nin bilincinde "*batıya yakın olma*" ve "*geleneksel motiflere sadakat*"⁷⁶ yaklaşımının kodlanmış olması da önemlidir. Bu şekilde Demirel soğukkanlı bir tavırla hem kendisi hem de AP adına bir kutsal alan inşa edip kendisine yönelik tehlike arz edebilecek tutumlardan korunmaya çalışmıştır.

Ekim 1965 seçimlerine giderken Süleyman Demirel'in yukarıda sayılan özelliklerinin bir göstergesi olarak, kendini DP'nin oy aldığı kitleye anlatmak ve kolektif belleği kuvvetlendirme amacıyla AP'nin ambleminde yaptığı değişikliği yadsımamak gereklidir. AP artık 1961-1965 arasındaki parti değildir, daha net bir siyasi çerçeve çizer ve amblemini de *beyaz at* veya halk dilinde *kır at*⁷⁷ haline getirir. Böylece Demirel AP'nin tek başına iktidarı adına DP'nin gerçek *vasisi/veliahdı* olduğunu sembolik bir şekilde göstermek ister. Elbette bunu yaparken karşı kitlenin şimşeklerini üzerine çekmemeye çalışmış ve aşırılıkları törpülemiştir.

10 Ekim'de gerçekleştirilen seçimlerde "*Millî Bakiye*"⁷⁸ adı verilen ve artık oylar neticesinde oy oranı düşük olan partilerin de milletvekili kazanabilmesini sağlayan seçim sisteminin uygulanmasına rağmen AP %52.9 oy (240 milletvekili) ile tek başına iktidara gelmiştir. Ana muhalefet pozisyonuna gelen CHP ise %28'lere (134 milletvekili) doğru gerilemiştir. Neticede AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den hükümet kurma görevini almış ve başbakanlığa gelmiştir.⁷⁹ İngiliz belgelerinde AP'nin seçim zaferinin 27 Mayıs'a karşı bir *öfke* olması, CHP'nin yürürlüğe koyduğu *ortanın solu* politikasının *şüphe* yaratması ve AP'nin seçime yönelik taktik ve propagandasının daha iyi organize edilmiş olması gibi sebeplerden kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Türk seçmenin hala yüksek bir oranda DP'ye *sadık* olduğu ifadesi dikkat çekicidir.⁸⁰

AP'nin 1961 seçimleriyle birlikte Türk siyasi hayatına dâhil olması sonrası izlediği politikalar genel anlamıyla *çekingen* veya *tedirgin* olmakla ifade edilebilir. Böyle bir durumun varlığı ise, partinin karşı kitle ve özellikle askeri kanatta DP'nin devamı olarak görülmesinden doğmuştur. Parti ne kadar eski bir general olan Ragıp Gümüşpala liderliğinde siyasi hayata girmiş olsa da kendi tabanı dışında bu statünün etkileyici olmadığını

⁷¹ *Milliyet*, 02 Aralık 1964. Bu ifade Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in aslında AP'ye değil Süleyman Demirel'e yönelik bakışını gösteriyor olsa gerek. Nitekim kurulduğu günden bu yana AP'ye yönelik tavır çok da yumuşak olmamıştır. Ancak Demirel'in kişisel birikimleri veya günün siyasi şartlarında ehvenişer olarak görülmesiyle Cumhurbaşkanı Gürsel'in de kendisine *ihthiyatlı* bir desteği söz konusu olmuştur. Burada Demirel'in AP'ye tam anlamıyla egemen olarak partiyi 27 Mayıs çizgilerine çekebileceği ve belki de DP vasisi olmaktan kurtarabileceği de düşünülmüş olabilir.

⁷² Komsuoğlu 2008, 127-138; T. Demirel 2004, 36-39; Kayalı 2018, 130; Uraz 1993, 169-170; Birand vd. 2002, 118-126; Arslan 2019, 68-69.

⁷³ D. C. Demir 2017, 506-507.

⁷⁴ Çavdar 2000, 162; Komsuoğlu 2008, 139; Birand vd. 2002, 130-132; Uyar 2017, 165-171.

⁷⁵ Sakallıoğlu 1993, 32-34.

⁷⁶ T. Demirel 2004, 41.

⁷⁷ Toker 1993, 50.

⁷⁸ *Resmî Gazete*, 20 Şubat 1965.

⁷⁹ Komsuoğlu 2008, 142-144; Kayalı 2018, 130-132; Karpat 2015, 250-251; Toker 1993, 56-58.

⁸⁰ FO 371/180152, 18 October 1965.

görmek gerekir ve nihayetinde bu durum *çekingen/tedirgin* yaklaşımını değiştirmemiştir. Süleyman Demirel'in liderliğe gelmesiyle birlikte daha çok siyasi davranış biçiminin ehlileştirildiği ve gerçekçi bir role büründüğü *kontrollü uzlaş* olarak tanımlanabilecek eylem motifleri⁸¹ benimsenmiştir. Süleyman Demirel ve Saadetin Bilgiç arasındaki liderlik yarışında Demirel'in kamuoyu ve asker nezdinde daha kabul edilebilir bir kişilik olması olumlu bir hava yaratmış ve *kontrollü uzlaş*ın temelini atmıştır. Parti içi meseleler ve politikalar çerçevesinde Demirel, Ümit Cizre Sakallıoğlu'nun yaptığı "*çift söylemli*"⁸² politika tanımlamasına uygun hareket ederek, adeta bir *paratoner* işlevine bürünmüş ve siyasi tahkimatını güçlü kılmaya çalışmıştır. Süleyman Demirel'in genel başkanlığının Ragıp Gümüşpala'dan farklı olarak *siyasi lider* rolüne bürünmesi *kontrollü uzlaş* stratejisini belirlemesine yol açmış ve böylece dar alanda manevra kabiliyetini arttırmasını amaçlamıştır. Bu şekilde kendi iktidarı ve yürürlüğe koyacağı politikalarda özellikle askeri kanadı karşısına almamayı hedeflemiştir. Bunu da DP deneyimini göz önüne alarak radikal söylem ve politikalara girişmemesinden anlamak mümkündür. AP'nin bu noktada *batıya yakın*, *antikomünist* ve *Atatürk devrimine bağlılık* gibi üç parametresi, yukarıda verilen ifadelerin kavramlaştırılmasıdır.⁸³ Ancak unutulmaması gereken Demirel'in bu politikaları, ordudan çekinmesinin yanı sıra orduyu diğer muhalif unsurlar ağından çıkarma isteğinin göstergesidir.⁸⁴

Olayları veya politikaları anlamada belirleyici unsurlardan başlıcaları dönem şartlarını ve geçmişi iyi analiz etmektir. 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hastalığı nedeniyle yeni bir cumhurbaşkanı seçme gerekliliği ortaya çıkmış ve aday olarak Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay ismi öne çıkmıştır. Siyasi partiler içerisinde özellikle AP'nin öncü hareketlenmesi, Sunay'ın Talat Aydemir darbe girişimlerini engellemedeki rolü⁸⁵ ve 24 Ekim 1961 Çankaya toplantısındaki uzlaşmacı tavrının etkilerinden kaynaklanmaktadır. Dahası AP, bu olayların gerçekleştiği 27 Mayıs şartları devam ederken, her an bir müdahale riski ile karşı karşıyadır. 1965 sonrası iktidara gelişle birlikte askeri kanadı 1960'ların ilk senelerindeki perspektiften çıkarmak ve kendisine karşı algıyı kırarak uzlaş noktasına getirmeyi arzular. Böylece AP, *milli irade* söyleminden yola çıkarak aslında iktidarına karşı tehlike arz edebilecek önemli bir unsur olan askeri kanadı kısmen yumuşatmayı başarmıştır.⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda Sunay'a, 1961'de asker tarafından baskıyla seçtirilen Gürsel'den daha fazla oy çıkmıştır.⁸⁷ Dengenin lehine doğru dönme eğilimine girdiği bu dönemde 1966 Haziran'ında yapılan kısmî-ara senato seçimlerinde de başarısını perçinleyen Demirel ve AP, bu denge mekanizmasına bağlı olarak yavaş yavaş ve kontrollü bir şekilde 27 Mayıs'a yönelik eleştirilerini dile getirmeye başlamıştır.⁸⁸ Ayrıca AP'nin bu gelişmelerle beraber *kontrollü uzlaş* stratejisinin daha güçlü bir işlev kazandığı Celal Bayar dâhil eski DP'lileri de içeren *af kanunu*⁸⁹ çıkarmasıyla ifade edilebilir. Uzlaşımın bir diğer parametresi başlangıçta cumhurbaşkanı, başbakan ve genelkurmay başkanı üçgeninde işleyen *antikomünizm* kavramı olmuştur. Ancak bu kavram çerçevesindeki uzlaş, Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Tural'ın görev süresinin sonuna doğru bürokratik çevrelerde birtakım görüşmelerde bulunarak kendisine yeni bir alan yaratma girişimiyle uzun sürmemiştir. Tural'ın bu eylemlerine karşı yeni bir uzlaş⁹⁰, AP ile asker kökenli cumhurbaşkanından gelmiş ve Tural tasfiye edilmiştir.⁹¹

AP'nin askeri kanat ve diğer cephelerle ilişkilerindeki tutumunu görebilmek için anayasa ile ilgili eleştiri ve düşüncelerini daha anlamlı kılmak mümkündür. AP'nin 1961-65 arasındaki tutumu ve Süleyman Demirel'in genel başkanlığı ve başbakanlığının henüz ilk dönemlerindeki siyasi söylemleri bir denge gözetilerek değişmeye başlamıştır. Daha önce bahsedilen AP'nin uzlaşma siyasetine bağlı girişimlerinin yanında, anayasa eleştirileri için uygun zamanı beklerken bunu besleyebilecek bir adım olarak 1967 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) yaptığı⁹² hem yönetim hem de kimlik değişimini görmek önemlidir. Sonrasında AP, geçmiş dönemde biriktirdiği

⁸¹ Bu yaklaşım tarzını Ayşegül Komsuoğlu, "*dengeler oyunu*" (Komsuoğlu 2008, 144), Murat Arslan ise "*ılımlı pragmatizm*" (Arslan 2019, 75) olarak ifade eder.

⁸² Sakallıoğlu 1993, 29-31.

⁸³ Sakallıoğlu 1993, 38-41.

⁸⁴ Sakallıoğlu 1993, 49.

⁸⁵ Komsuoğlu 2008, 148.

⁸⁶ Sakallıoğlu 1993, 68-70; Birand vd. 2002, 147-150; D. C. Demir 2017, 510; Akyaz 2009, 240.

⁸⁷ Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesi, AP başta olmak üzere CHP, YTP, Türkiye İşçi Partisi (TİP), bağımsız üyeler, Millî Birlik Grubu ve Kontenjan Senatörleri tarafından verilen önergeyle olmuştur. *TBMM Tutanak Dergisi*; C:5, T:5, B:5, 28 Mart 1966, 34-35; *Milliyet*, 29 Mart 1966; *Yeni İstanbul*, 29 Mart 1966; Aydın ve Taşkın 2020, 144; Arslan 2019, 86-87.

⁸⁸ Arslan 2019, 88.

⁸⁹ Kayalı 2018, 136; Arslan 2019, 89; *Resmî Gazete*, 09 Ağustos 1966.

⁹⁰ Uraz 1993, 212-213; Akyaz 2009, 238-240.

⁹¹ Sakallıoğlu 1993, 66-67; Toker 1993, 139-142.

⁹² Arslan 2019, 90-91; Aydın ve Taşkın 2020, 151.

enerjiyi açığa çıkarmış ve anayasaya ilişkin eleştirilerini ortaya koymaya başlamıştır. 1961 Anayasası'nın henüz başlangıç aşamasında, DP'ye destek veren kitlenin yok sayılarak bir dayatmayla⁹³ kabul ettirilmeye çalışıldığına vurgu yapmıştır. Bu noktada Demirel'in "Bu Anayasa ile devlet idare edilemez"⁹⁴ ifadesi, konuyla ilgili düşüncelerinin yoğunlaşmış bir tasviridir. Fakat bu görüş çerçevesinde AP ve Demirel'in anayasayı tümünden kabullenmediği gibi bir anlam çıkarılamaz. Dayatma ve yok sayma meselesine tekrar dönüldüğünde, 1961 Anayasa halkoylamasının ne kadar *serbest* ölçülerde yapıldığı söylene de henüz 27 Mayıs'ın canlılığına rağmen önemli bir *onaylamama* eğiliminin de müstakbel eleştirilere zemin hazırladığı söylenebilir. Yani AP'ye göre yok sayma ve dayatma olan bu durum millî iradeyi yörüngesinden saptırmaktır. Siyasi atmosferde daha etkin hale gelen AP'nin anayasaya yönelik yaklaşım tarzı daha net ve yoğun bir söylem tarzına bürünecektir.

AP, tek başına iktidar olduğundan bu yana devlet yönetimindeki deneyimlerinin verdiği güç ile anayasaya yönelik eleştiri ve taleplerini 1969 Seçim Beyannamesi'nde toplayarak kapsamlı bir dizi biçiminde kamuoyuna sunmuştur. Beyannamenin yanı sıra Süleyman Demirel'in anayasanın yürütme erki için *yetki* değil *görev*⁹⁵ tanımlamasına yaptığı vurgu anayasa eleştirilerinin kerteriz noktası olarak alınabilir. Bu noktadan hareketle 1961 Anayasası'nı "icra iş görsün diye yapılmamıştır"⁹⁶ şeklinde tarif ederek AP'nin tutumunu tek cümlede özetlemiştir. Daha önce anayasa ile ilgili verilen bilgilerde de görüldüğü gibi yönetim mekanizması çeşitli kurumlara bölünmüştür. Anayasanın böyle bir tanımlama ve bölüşüm yapmasını Demirel ve AP *kısıtlama* olarak algılamaktadır. Bunun kaldırılması için yürütme ve yargı unsurları arasında *denge* kurulması gerektiğini ifade etmektedirler.⁹⁷ Zira Anayasa Mahkemesi'ne anayasa tarafından tanınan yetkilerin *yasama* ve *yürütme* üzerindeki denetiminin DP-AP geleneğinin millî irade anlayışını zedelediği sürekli gündemde tutulan bir tartışma olmuştur.⁹⁸ Yine bu tartışma ve eleştirilerden Danıştay'ın yürütme erkine yönelik denetleyici işlemleri de nasibini almıştır.⁹⁹ Yüksek yargı organlarına tanınan alan aslında siyasi iktidar üzerindeki bir tahakküm biçiminde işlev görmüştür. Öyle ki Tanör bu duruma yönelik eleştirileri "hakimler hükümeti oluşturduğu"¹⁰⁰ şeklinde tarif etmiştir. Buradaatlanması gereken nokta, anayasa yapıcı iradenin bunu DP dönemi deneyiminden yola çıkarak bir tepki tutumuyla yaptığıdır. Demirel anayasanın çizdiği bu çerçeveyi "siyasî iktidara bir nevi peşin hükümle itimatlılık"¹⁰¹ olarak görmektedir. Ayrıca Demirel, AP'nin *çoğunluk* prensibinden hareketle yaptığı millî irade vurgusu ile yürütmenin güçlü olması gerektiği söylemi buna karşı bir cevaptır. Yani aslında ideal olarak görülen 1924 Anayasası'nın çizdiği çerçevedir. Hatta eski DP'li Cumhurbaşkanı Celal Bayar da 1961 Anayasası'na yönelik eleştirilere katılır ve 1924 Anayasası'nı "Atatürk Anayasası"¹⁰² olarak görür. Elbette böyle bir yaklaşım uygulama açısından düşünüldüğünde DP-AP geleneğini tatmin edici olsa da 1924 Anayasası'nın oluşturulduğu dönem ve siyasi atmosferi de göz önüne almadan ifade edildiğinden siyasi strateji niteliği taşır. Diğer yandan 1924 Anayasası uygulamaya sokulursa millî irade tam anlamıyla yasama ve yürütme erkine sirayet edecek ve iktidar/egemenlik hakkı bölüşümü söz konusu olmayacaktır.¹⁰³ Ancak Tanör'ün 1924 Anayasası'nda yürütme erkinin yasamaya bağlı olması, 1961'de ise yasamadan ayrı olarak tanımlanmasında yaptığı tespit haliyle meseleye nominal biçimde bakılmaması gerektiğini ortaya koyar. Nihayetinde Tanör, 1961 Anayasası'na yönelik eleştiriye karşı çıkmakta ve *zayıflık* meselesinin de seçim ve sistemlerine¹⁰⁴ bağlı olduğunu iddia etmektedir.

Yekpare bir yapı olarak görülen devletin, kendi organları arasında yetkileri eşit bir şekilde dağıtarak devlet şemasına bağlı kalmalarını sağlamanın, aslında ahengi sarsacağı şeklinde bir düşünce DP-AP geleneğinde yerleşmiştir. Nitekim bu geleneğe göre devlet mekanizmasının en üst kurumu yasama ve yürütmedir. Diğer

⁹³ T. Demirel 2004, 48.

⁹⁴ T. Demirel 2004, 49.

⁹⁵ Sakallıoğlu 1993, 37. Tanör, yürütme organının 1924 Anayasası'nda çizilen çerçeveye kıyasla daha güçlü olduğunu gensoru mekanizmasının güçlü şartlarla ve hükümetin düşürülebilmesini salt çoğunluk şartı ile donatmasına bağlamaktadır. Tanör 2013, 429. Her ne kadar bu geçerli olsa da AP'nin eleştirileri iktidar gücünün paylaşımı noktasında şekillenmektedir.

⁹⁶ S. Demirel 1977, 127.

⁹⁷ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 12-15.

⁹⁸ Dede 2017, 836-838.

⁹⁹ Koca 2020, 89. Abdullah Uraz'ın yaptığı bir tanımlama, tartışma ve eleştirilerin anlaşılmasında pekiştirici olacaktır: "Danıştay her konuda 'vesikalık fotoğraf' çekimi gibi, bir saat içinde icraatı durdurma 'tedbir' kararı veriyordu. Her işte durum bu idi..." Uraz 1993, 84.

¹⁰⁰ Tanör 2013, 409.

¹⁰¹ S. Demirel 1977, 128.

¹⁰² Dede 2017, 839; Koca 2020, 90. Yüksel Taşkın bu konuyu "millî iradecilik miti" ve "millet iradesinin biricikliği" şeklinde kavramsallaştırmıştır. Taşkın 2007, 100-102.

¹⁰³ Tanör 2013, 421-423.

¹⁰⁴ Tanör 1994, 90.

organlar bu kurumun altında yer alan bağlayıcı unsurlardır.¹⁰⁵ Bir başka deyişle bu gelenek 1924 Anayasası'nın sağladığı idari örüntüyü canlandırma ve buna bir ivme kazandırma çabasıdır. Anayasada temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınmasının olumlu bir yaklaşım olduğu vurgusu yapılırken, bunların devlet ve rejime karşı hareketlenme olması halinde izlenmesi gereken yöntemin ne olacağının belirgin olmaması başka bir eleştiri konusudur. Üniversite ve TRT'nin *özerk* statüsünden bir sapma olmadan, anayasada bunlara dair yeni bir düzenlemeye gidilmesi de istenmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca bu kurumların yürütmeye tabiliğinin belirgin hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Süleyman Demirel'in "*Özerk kuruluşlar, yasama yetkisi, yürütme görevi ve yargı yetkisini haiz üç kuvvetin dışında bir dördüncü kuvvet değildir...*"¹⁰⁷ biçimindeki ifadeleri konuya ilişkin yaklaşımı daha iyi anlama olanağı sunar. AP'nin dile getirdiği bir başka talep, yasama organından yürütmeye *kanun hükmünde kararname* yetkisinin verilmesidir. Yine de bu yetkinin, temel hak ve özgürlükler alanına girmeksizin belirlenecek ölçütlerle anayasada yer almasının uygunluğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁸ Bir başka değiştirilmesi teklif edilen husus Cumhuriyet Senatosu'nda bulunan tabii senatörlük kurumunun yapısına ilişkindir. AP yalnızca MBK üyelerinin senatörlüklerini sonlandırmayı amaçlamış, eski cumhurbaşkanlarının senatörlüğü ve cumhurbaşkanına ayrılan senatör kontenjanında ise mevcut durumun devamından yana olmuştur. Kısacası millî irade ve millî egemenlik kavramlarını her zaman olduğu gibi bu konuda da güçlü bir şekilde kullanarak değişim beklentisine sağlam bir gerekçe oluşturmuştur.¹⁰⁹

1969 yılında bir anayasa değişikliğine bağlı olarak eski DP'lilere "*siyasi af*"¹¹⁰ meselesi, siyasi ve askeri kanadın gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Konu, aslında Başbakan Süleyman Demirel ve AP'nin tek başına iktidara gelmekte kullandığı bir argümandır. Ancak, eski DP'lilerin siyasete dönüşü mevcut AP yönetiminin çok da arzuladığı bir durum değildir. Zaten böyle bir tasarının meclisten geçmesi için AP'nin yeterli çoğunluğu bulunmamaktadır. Bu durum aslında Demirel ve AP yönetiminin, anayasa hükmünden yola çıkıp *elimizden geleni yaptık* diyerek bu konuyu hasıraltına itebilmesini getirecektir. İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın bu konuda birlikte hareket etmeleri ve CHP içinden karşı çıkışlar olmasına rağmen tasarıya destek vermesi de paradokslar silsilesini ortaya çıkartmıştır. Askeri kanadınsa hem hükümete¹¹¹ hem de CHP'ye karşı bir tavır içerisinde olduğu açıktır. Aslında bu da gösteriyor ki asker hala siyaset üzerinde bir baskı unsurudur. Nitekim Demirel ve AP buna karşı değişikliği komisyona gönderip 1969 Ekim seçimlerinin ertesine iteleyerek, eski DP'lilerin siyasete AP'den girmelerini engellemiş ve elini rahatlatmıştır. Af tasarısı genel seçim sonrası 4 Kasım 1969'da meclisten geçmiştir.¹¹² Süreç içerisinde Celal Bayar'ın İsmet İnönü ile görüşmesini Süleyman Demirel'in istediğini söylemesi -Demirel inkâr etmiştir- dikkat çekicidir.¹¹³ Demirel'in bu konudaki tavrının; aslında onun parti içerisindeki radikalleri daha da pasifleştirerek asker ile arasındaki *ihtiyatlı* ilişkiyi gergin bir zemine çekmeme amacını taşıdığı düşünülebilir. İsmet İnönü ile Celal Bayar'ı birlikte hareket etmeye zorlayarak hem CHP içinde bir bölünme yaratmak hem de asker ile İnönü arasındaki ilişkiyi yıpratmak amacını taşıdığına yönelik bir değerlendirme de yapılabilir. Tersinden bakıldığında İnönü'nün de seçimler öncesinde affa destek vererek Demirel'in elini zayıflatmaya¹¹⁴ çalıştığından bahsedilebilir.

Ekim 1969'daki genel seçimler¹¹⁵, yukarıda verilen siyasi af konusunun dışında aşırı sağ ve sol grupların çatışma havasında geçer. Meclis dışı siyasi gruplar artık fikri çatışmadan sokak şiddetine evrilmiş, ülke tam anlamıyla kargaşa ortamı içine girmiştir. Huzursuzluğun doruğa çıktığı günlerde "*Kanlı Pazar*"¹¹⁶ olarak

¹⁰⁵ T. Demirel 2004, 263-264.

¹⁰⁶ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 9-12; Sakallıoğlu 1993, 37; T. Demirel 2004, 49, 269-270.

¹⁰⁷ S. Demirel 1977, 133.

¹⁰⁸ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 15-16; Koca 2020, 90.

¹⁰⁹ AP 1969 Seçim Beyannamesi, 17-18.

¹¹⁰ AP'nin IV. Büyük Kongresi'nde, parti içindeki radikal kanattan olan ve Demirel'e sürekli bir rakip olarak görünen Saadettin Bilgiç ve ekibi bu konuda adım atılması için çaba harcamışlar ve başarılı olmuşlardır. Sakallıoğlu 1993, 79.

¹¹¹ Birand vd. 2002, 177-181; Aydın ve Taşkın 2020, 173.

¹¹² Uyar 2017, 336-337. TİP, konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşımış, mahkeme 30 Haziran 1970'de iptal kararı vermiştir. Kayalı 2018, 146. Konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Yılmaz 2017.

¹¹³ Toker 1993, 142-171; Kayalı 2018, 146.

¹¹⁴ Uyar 2017, 319-320.

¹¹⁵ Genel seçimlere bakıldığında AP %46.6 oy oranı ile 256 milletvekili kazanarak tek başına iktidar olmuştur. CHP %27.4 ile 143 vekil Güven Partisi (GP) ise %6.6 ile 15 vekil elde etmişlerdir. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011* 2012; Çavdar 2000, 271-272. Seçimlere giderken AP, "*Millî Bakiye*" usulünü kaldırmış ve yerine "*Barajsız d'Hondt*" sistemini getirmiştir. Aydın ve Taşkın 2020, 173-174. AP'nin anayasa eleştirilerine ek olarak seçim sisteminin de yönetimi güçleştirdiği savı buna yol açmıştır. Ayrıca seçim sistemindeki değişiklikte dahi siyasi partiler dışında büyük bir kitlenin muhalif pozisyonda yer alması önemlidir. Arslan 2019, 98-99. Bu da Demirel ve AP'nin hukuki ve fiili olarak devam eden düzenin değişimini ne kadar arzuladığına yönelik bir kanıttır.

¹¹⁶ Birand vd. 2002, 171; T. Demirel 2004, 246.

nitelendirilen trajik bir olay yaşanmıştır. İşte bu ortamda AP hükümeti de aşırı sağ grupları desteklediği iddiasıyla karşı tarafın yayılım ateşine maruz kalmıştır.¹¹⁷ Aşırı sol grupların bu hareketlere girişmesinde, kendilerine göre demokrasi içerisinde mücadelenin sonuca gitmeyi sağlamayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Diğer yandan olaylara yönelik hükümetin de askeri müdahalede bulunmaktan çekinmesi, DP ile aynı yöntemi kullanmaktan kaçınmasıyla açıklanabilir.¹¹⁸ Zira bu kaçınma, siyasi bir deneyim olarak AP bünyesine sirayet etmiştir. AP ile askeri kanat arasında tam anlamıyla bir uzlaşma olmaması, sıkıyönetime başvurulması halinde meclislerden çıkacak tepkiler de bunda etken olabilir.

Başbakan Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve Güven Partisi (GP) Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu TBMM Birleşik Toplantısı'nda mevcut anarşi olaylarına değinirler. İnönü, aşırı sağ ve sol akımlara karşı bir konuşma yapıp hükümetin gerekli tedbirleri alması gerektiğini söylerken, Feyzioğlu da özellikle aşırı solun eylemlerini eleştirmektedir. Başbakan Demirel ise özellikle eleştiri sayılabilecek bu tür olayların anayasanın ilanı ile başladığını, getirilen veya getirilmeyen haklar bahanesiyle çıkarıldığını belirtmiştir. Bunun dışında anayasanın 28. maddesinin tanıdığı gösteri yapma hakkının 171 sayılı kanunda sınırlarının çizildiğini, ancak bu kanuna uygun davranışların bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca kendilerinin anayasayı değiştirme düşüncelerinin *anayasayı çiğneme* olarak görülmesini eleştirmiştir. Yine Demirel, seçim beyannamesi ve hükümet programında kanunlardaki boşlukların giderilmesi gerektiğini ifade ettiklerini, ancak *haklar elden gidiyor* tarzında bir eleştiriyeye maruz kaldıklarına değinmiştir. Yapılması gerekenin yürütme ve yargının boşluklarından doğduğu düşünülen anarşinin engellenmesi için anayasanın güçlendirilmesi olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹ Bu tür durumlara karşı anayasada kriz anlarında kullanılacak bir yöntem olarak yalnızca sıkıyönetim rejiminin tanınmış olması¹²⁰ da aslında yürütme organının hareket alanını kısıtlamaktadır.

CHP Grubu adına yaptığı bir konuşmada Bülent Ecevit *"aşırı sağ ve sol faşistleri"*nin hedeflediği yönetim tarzıyla Başbakan Demirel ve AP'nin *"işler bu rejimle, bu anayasa ile yürümez"* ifadelerinin paralellikler taşıdığını söyleyerek AP iktidarını suçlamıştır. Ayrıca mevcut anarşi ortamına karşı güçlü bir adım atmayan AP iktidarının bunu arzuladığı yönetim tarzına gitmek için kullandığını da ileri sürmüştür. Başbakan Demirel ise bu iddialara karşılık, AP iktidarının anayasa ve kanunlardan doğan hakları kullanıp düzeni sağlama amacı güttüğünü söylemiş, ayrıca anarşiye karşı kendileri dışındakilerin net bir tavır ortaya koymamalarından yakınmıştır.¹²¹ Hükümete karşı eleştiri zincirinin bir diğer halkası Alparslan Türkeş olur. Türkeş, hükümetin *komünizmi yayma* düşüncesinde olan gruplara karşı zayıf kaldığına dikkat çeker ve *"acziyet içinde olmak"* ile tanımlayarak memnuniyetsizliğini ifade eder.¹²² TİP'ten Behice Boran ise AP'nin anayasaya aykırı tutumlarının bulunduğunu ve bunun da bir *anayasa meselesi*¹²³ olduğunu söyler.

12 Mart 1971 Muhtırasına kadar AP'nin DP ve askeri kanat arasındaki ilişkilerden edindiği deneyimlerden yola çıkarak kendini koruma altına almasında, *millî irade* kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramın belirlenmesi, askeri kanadın *rejim bekçiliği* göreviyle bir bağlantı kurulmasını amaçlamaktadır. Nitekim AP bu şekilde sandıktan çıkacak sonuçlara karşı askeri kanadın saygılı olmamasının veya herhangi bir müdahalede bulunmasının Atatürk Devrimleri ile bağdaşmayacağını ifade ederek engellemeye çalışmıştır. Ek olarak AP'ye karşı tedirginliğin sebeplerinden biri olan *"irticai faaliyetler"* konusu Atatürk ve cumhuriyete bağlılık söylemleriyle çürütülmeye çalışılmıştır.¹²⁴ Böyle bir siyasi retorik ve onu oluşturan kavramlar, AP'nin iktidar alanını genişletme, sağlamlaştırma ve meşruluğunun derecesini yükseltmede kullanılan bir *tılsım* vazifesi görür.

12 Mart 1971 Muhtırası öncesinde AP'nin anayasa eleştirilerinin neden hayata geçiril(e)mediği sorusunun cevabı anayasanın 155. maddesinde yer alan şu ifadeden elde edilebilir: *"...Değiştirme teklifinin kabulü, Meclislerin ayrı ayrı üye tam sayılarının üçte iki çoğunluğunun oyuyla mümkündür..."*¹²⁵ Maddeye göre Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda AP'nin çoğunluğu sağlayamadığı açıktır. Doğal olarak, anayasa maddesinin koyduğu hukuki çerçevenin dışında, siyasi kanadın kendi içinde ve dışındaki söylemlerine bakıldığında AP

¹¹⁷ Toker 1993, 172-178.

¹¹⁸ Harris 2011, 205-206.

¹¹⁹ Anarşi olaylarına ilişkin karşılıklı ifadeler için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*; C:1, T:9, B:3, 17 Aralık 1969, 22-56.

¹²⁰ Tanör 2013, 411.

¹²¹ *TBMM Tutanak Dergisi*; C:1, T:9, B:8, 15 Nisan 1970, 113-131.

¹²² Türkeş 1969, 142.

¹²³ Boran 1970, 210.

¹²⁴ Sakallıoğlu 1993, 42-46.

¹²⁵ Kili ve Gözübüyük 2000, 232.

iktidarına yönelik algı pek de olumlu bir hava seyretmemektedir. Olası bir anayasa değişikliğinin gündeme gelmesinin mevcut siyasi kamplaşma iklimini daha da arttıracaklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

3. 12 Mart Muhtırası ve Anayasa Değişiklikleri

1970 yılına girişle birlikte Başbakan Süleyman Demirel ve AP iktidarı için sıkıntılı günler başlamıştır. *Buhran* olarak nitelenebilecek olaylar silsilesinde AP içindeki radikal kanat, bütçe görüşmelerinde muhalefet ile birlikte *ret* oyu kullanınca, isteksiz¹²⁶ de olsa Demirel istifa etmiştir.¹²⁷ Yine de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümet kurma görevini tekrar Demirel'e vermiştir.¹²⁸ Haziran ayına gelindiğinde AP iktidarı, 274 sayılı Sendikalar ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunlarında değişiklik yapmak isteyince Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) öncülük ettiği grev niteliğinde gösteriler başlamıştır.¹²⁹ 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'da başlayan ve birkaç büyük kentte gelişen olaylar hükümet tarafından "*ayaklanma*" olarak nitelendirilmiş, böylece AP, iktidar yıllarında ilk kez sıkıyönetime başvurmuştur. Olayların çıkma sebebi, kanunlarda sınırlandırma veya kısıtlama denilebilecek ölçülerde adımlar atıldığı düşüncesinden kaynaklanmıştır.¹³⁰ İktidarın bu kısıtlamaları anayasanın ilgili maddeleri üzerinde, kanunlar çerçevesinde düzenlemeler yaparak gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu da aslında anayasa değişiklikleri meselesinde -en azından bu örnek dâhilinde- yürütmenin zayıflığı veya elinin bağlı olduğu düşüncesine aykırıdır. Yine aynı noktadan hareketle özellikle anarşi olaylarından yola çıkarak AP iktidarının anayasa eleştirilerine karşılık Tanör, yürütmenin elinde birçok kanun gücü olduğunu ifade ederek konuyla ilgili önemli bir noktaya temas eder.¹³¹

Bir *danışma* organı niteliğindeki MGK'nın 1970 yılı başından 12 Mart 1971'e kadar yapılan toplantılarında hem ordu içindeki müdahale yanlıları hem de anayasada değişiklik konuları ön plana çıkmıştır. 25 Ocak 1970'de MİT'in isteğiyle yapılan bir toplantıda ve 28 Mart'taki MGK'da Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından mevcut duruma yönelik talep ve öneriler içeren bir rapor sunulmuştur. Özellikle burada ileri bir anayasaya sahip olduğundan bahsedilirken anayasanın verdiği görevlerin tam anlamıyla yerine getirilemediği vurgulanmakta ve hükümetlerin daha güçlü hale getirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.¹³² 24 Nisan 1970 tarihli MGK toplantısında Genelkurmay Başkanı Tağmaç; ordu içerisinde aşırı sol uçlar tarafından ihtilale teşvik edilmeye çalışılan ve buna eğilimli olanlardan bahsetmekle beraber, anayasada değişiklikler yapılması gerektiğine değinmiştir. Başbakan Süleyman Demirel; demokrasinin yaşatılmasını dile getirirken, ülkedeki anarşi olaylarını durdurmak adına adımlar atılacağını ve bu hususta yeterli güç bulunduğunu ifade etmiştir.¹³³ Muhsin Batur 21 Kasım 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hitaben kaleme aldığı uzun raporda, ülke içindeki mevcut problemlerden bahsederken, hükümet ile meclisin güven kaybettiğini belirtmiş ve anayasaya dair yanlış anlaşılmaları eleştirmiştir.¹³⁴ İngiliz belgeleri bu raporu bir "*memorandum/muhtıra*" olarak tanımlarken, Batur'un meclise "*slothfulness/tembellik*" tutumunu atfettiğini, güven krizinin yaşandığına dikkat çektiğini ve cumhurbaşkanının daha aktif bir rol almasının elzem olduğunu ilettiğine yer vermiştir.¹³⁵ Genelkurmay Başkanı ise anayasanın değişimi ile ilgili tavrında ısrarcı tutumuna devam etmiş ve bu değişikliğin nedenini "*özgürlüklerin genişliği*"¹³⁶ noktasına indirgemıştır.

22 Ocak 1971 tarihli MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Sunay, daha önce parti başkanlarıyla¹³⁷ yaptığı görüşmelerde öne çıkan ifadelere değinmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilecek kanı, AP ve Başbakan Demirel'e sert eleştiriler olduğudur. Hatta İsmet İnönü Demirel'in istifa etmesinin yararlı olacağını söylemiş¹³⁸,

¹²⁶ Uyar 2017, 352.

¹²⁷ Birand vd. 2002, 185-187; Toker 1993, 184-185. Hükümetin düşmesi, güvenoyu ve gensoru mekanizmalarının çalıştırılması meclis salt çoğunluğunun sağlanması ile gerçekleşir. Ancak Tanör, bütçe reddi sonrası başbakanın istifasıyla hükümetin düşmüş olması durumunun 1965 yılında İsmet İnönü'nün bu durumu güvensizlik sayıp bir "*teamül*" başlatmasına bağlar. Tanör 2013, 399. Öyle ki bunun hukuki bir bağlayıcılığı bulunmasa da mevcut siyasi düzen ve şartların böyle bir durumu doğurduğu söylenebilir.

¹²⁸ Komsuoğlu 2008, 159; Arslan 2019, 103-104.

¹²⁹ Koç 2003, 86-87.

¹³⁰ Çavdar 2000, 176-186; Aydın ve Taşkın 2020, 191-193.

¹³¹ Tanör 2013, 429-430.

¹³² Batur 1985, 154-176; Sakallıoğlu 1993, 84.

¹³³ Batur 1985, 176-183.

¹³⁴ Batur 1985, 187-198.

¹³⁵ Foreign and Commonwealth Office (FCO) 9/1309, 15 December 1970.

¹³⁶ Batur 1985, 210.

¹³⁷ *Milliyet*, 02 Ocak 1971.

¹³⁸ İsmet İnönü, buhran günlerinin sona ermesi adına "*Tek çıkar yol ekimde seçim*" önerisinde bulunmuştur. *Milliyet*, 07 Ocak 1971.

Ferruh Bozbeyle de Demirel'in güvenilirliğini kaybettiğinden şikâyet ederek, onun anayasal kurumları suçladığını, ayrıca uzlaşmacı bir politika izlemediğini eklemiştir. Turhan Feyzioğlu'nun eleştirileri ise hem AP hem de CHP'ye yönelik olmuş, ülkenin mevcut durumunda ikisinin de payı olduğunu vurgulamıştır. Başbakan Demirel ise, muhalefetin tavrının husumete dönüştüğünü ifade ederken, herhangi bir çözüm önerisinde bulunmadıklarının altını çizmiştir. Mevcut olumsuz durumun anayasal çerçevede ele alınması taraftarı olmalarına rağmen gerektiği takdirde anayasa değişikliği yapmayı düşündüklerini belirtmiştir. Ancak mevcut şartlarda bunun mümkün olmadığını söylemesi de oldukça dikkat çekicidir.¹³⁹

Yine 27 Ocak 1971'de komutanlar arasında yapılan toplantıda Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın müdahalenin bağlamı ve biçimine ilişkin bilgilendirme yaptığı görülmektedir. Genel anlamıyla görüşleri 12 Mart Muhtırasını hissettirmekte, tekrar anayasa konusundan bahsetmesi ve hatta *yeni anayasa* diye vurgu yapması, önceki görüşlerinin değişmediğini göstermektedir. Halbuki diğer kuvvet komutanları, an itibarıyla, buna olumlu yaklaşmamaktadırlar.¹⁴⁰ Tağmaç'ın anayasa ile ilgili bu görüşleri, 1969 yılındaki siyasi af meselesinde Cumhurbaşkanı Sunay'a ilettiği "*Anayasanın hiçbir şekilde değiştirilmesine izin verilmemelidir...*"¹⁴¹ sözleriyle yan yana koyulduğunda bir çelişkiyi ortaya çıkartmaktadır. Tağmaç'ın böyle bir noktaya gelmesinin, kısmen, ordu içerisindeki aşırı sol müdahale hazırlıklarını kırmak veya bu müdahalenin aşırılığını engellemek niyetinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç 03 Mart'ta askerlere yaptığı konuşmada hazırlıklı olunması gerektiğini söylemiş, ardından 09 Mart'ta¹⁴² kara ve havacı generallerin toplantısında müdahaleye yönelik söylemler ortaya çıkmıştır. Ancak Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'in bunu durdurarak komuta konseyi toplantısının beklenmesini istemesi¹⁴³ ve 10 Mart'taki konsey toplantısında büyük çoğunluğun müdahale gerekliliğinden bahsetmesi ve anayasa ile ilgili konuların öne çıkması muhtıranın ayak seslerini duyurmuştur. Yine de toplantıda küçük bir grup müdahaleden önce anayasa temelinde reformlar yapılması ve genel seçime gidilmesini savunmuştur.¹⁴⁴ 11 Mart günü yapılan toplantıyla birlikte artık müdahale konusunda anlaşılacak, ancak bunun tam anlamıyla idareyi ele alma tarzında olmayacağı da kesinleşmiştir.¹⁴⁵

Beklenen müdahale, 12 Mart 1971 tarihinde 1960 Darbesi'nin tersine askeri hiyerarşi içerisinde gerçekleşmiş, komuta konseyi toplantısında generallerin fikirleri de emir-komuta zincirinden yana olmuştur. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının hazırladığı muhtıranın öne çıkan noktaları: Parlamento ve hükümetin tutum ve davranışlarıyla anarşi, kardeş kavgası ve sosyal ekonomik sıkıntılara çözüm bulamamış, anayasanın öngördüğü reformları yapmamış olması şeklindedir. Yukarıdaki ifadelerle bağlı kalarak bu durumun çözülmesinin *partiler üstü* bir anlayışla kurulacak hükümet tarafından gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bunlar yapılmadığı takdirde kanunların verdiği yetkiyle TSK için "*Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevi çerçevesinde yönetimi ele alacaktır*"¹⁴⁶ şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Muhtıraya dair İngiliz belgeleri; "*hükümetin güven kaybına uğradığı*" ve "*anarşinin durdurulamadığı*" gibi başlıklardan yola çıkarak, ülkedeki mevcut durumu toparlamak adına bir *koalisyon* hükümetinin oluşturulacağına ilişkin bilgiler içermektedir. Askeri kanadın böyle bir hükümet kurulması sonrasında siyaset tarafının *silkınmesini* amaçladığı da belirtilmiştir.¹⁴⁷ Muhtıranın verilme tarzı ve işleyiş biçimi, ordu içerisindeki kanatların uzlaşmasından kaynaklı olduğu görülebilir. Bu uzlaşma aslında AP ile askeri kanat arasındaki *kontrollü uzlaşma* tutumuna kısmî bir benzerlik göstermektedir. Nitekim bu durum ordu içerisinde tahmin edilmesi mümkün olmayan aşırı sol bir hareketi engellemek şeklinde cereyan etmiş ve *millî güvenlik beçiliği* noktasında meşru hale getirilmiştir.

¹³⁹ Batur 1985, 243-258; Birand vd. 2002, 202-203. Üniversitelerde yaşanan olaylara karşı tedbir almaya dönük harekete geçen hükümet kanun tasarıları hazırlamıştır. *Milliyet*, 03 Ocak 1971. Tedbirlerle ilgili gelen tepkilere karşılık Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, rektörlerden de görüş alındığına vurgu yapmıştır. Ayrıca tepki gösterenlerin herhangi bir öneri getirmediklerinden de yakınmıştır. *Milliyet*, 10 Ocak 1971.

¹⁴⁰ Batur 1985, 268-272.

¹⁴¹ Toker 1993, 154.

¹⁴² Aslında 09 Mart 1971 tarihinde sol kanadın bir darbe yapacağına yönelik emareler görünse de bu girişim, 12 Mart karşı hamlesi ile etkisiz hale getirilmiştir. "*9 Mart Cuntası*" şeklinde nitelendirilmiş olan bu hareketle ilgili detaylı bilgiler için bkz. Bilbilik 2013; Aydın ve Taşkın 2020, 193-196.

¹⁴³ Akyaz 2009, 318-322.

¹⁴⁴ Akyaz 2009, 322-323.

¹⁴⁵ Batur 1985, 274-296; Birand vd. 2002, 213-227.

¹⁴⁶ Çavdar 2000, 205-206; Tanör 2013, 407; Tekil 1978, 207-208; Batur 1985, 297-298.

¹⁴⁷ FCO 9/1467, 12 March 1971; Otaç 2019, 139.

Muhtıranın verilmesi sonrasında Başbakan Süleyman Demirel istifa etmiştir. İstifa hususunda kendisini Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) Başkanı Korg. Fuat Doğu'nun aradığını ve sonrasında cumhurbaşkanı ile telefon görüşmesi yapmışsa da istifadan başka bir yol kalmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁸ Demirel'in cumhurbaşkanına istifa ettiğine dair yazısında "...muhtıra ile anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir"¹⁴⁹ şeklindeki cümleyle vurgulama yapması dikkat çekicidir. Onun, muhtırayı özelde kabul etmese de parlamentonun çalıştırılması¹⁵⁰ ve askerlerin idareyi direkt ele almalarını engelleme amacıyla istifayı kabullendiği söylenebilir. Ayrıca yukarıda verilen ifadelerinin istifa yazısında yer alması, bir anayasa ihlali yapıldığını kayıtlara geçirilmesi isteğini gösterir. Bununla birlikte istifanın ertesi günü AP meclis ortak grubunda yapılan toplantıda istifa kararı için şöyle bir beyanda bulunmuştur: "Bu kararı gönlümüzce vermedik, hislerimizle de vermedik. Bu kararı gönlümüzün ve hislerimizin emrettiği şeye aklımızı hâkim kılarak verdik. Size şunu söyleyeyim ki, şahıslarımıza zarar vererek, memlekete faydalı olmak mümkün olsaydı, huzurunuzda bu karar ile bulunmazdık..."¹⁵¹

Bunları kayda geçirdiğini söylemek mümkünse de Başbakan Süleyman Demirel ve muhtırayı verenlerin çok önemli bir karara imza attıklarını belirtmeden geçmemek gerekir. Bunun öncesinde Doğan Akyaz'ın *Cumhuriyet* gazetesinden aktardığı bir iddia, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'in Demirel'e muhtıranın kendisine karşı verilmediği açıklamasını içermektedir. Böyle bir iddia doğru kabul edilirse, bunun 27 Mayıs 1960 sonrası iktidardan indirilen DP'ye karşı uygulanan hukuk dışı kılma girişiminin doğurduğu sonuçlardan alınan derslerle ilişkili olabileceği söylenilebilir. Nitekim parçalar birbiriyle uyumlu hale getirildiğinde, -muhtıranın verilmesinden sonra resmi olarak halen görevde olan- Süleyman Demirel ile birlikte *darbe* yanlısı general, amiral¹⁵² ve albayların tasfiyesinin gerçekleştirilmesiyle muhtıranın biçimi kavranabilir hale gelir.¹⁵³ Muhsin Batur, tasfiye edileceklerin listesini verse de Demirel'in bu konu ile bir ilgisi olup olmadığına dair herhangi bir veri sunmamaktadır.¹⁵⁴

Muhtıra sonrasında parlamentonun açık kalmasıyla birlikte, bir *partiler üstü* hükümet anlayışına geçilmiştir. Askeri kanat bu amaç dâhilinde *tarafsız* bir başbakan ve hükümet isterken, buna meclisteki partilerin de katılmasını adeta bir *buyruk* şeklinde dayatmıştır. Askeri kanadın yıllardır CHP'de görev yapan Nihat Erim isminde karar kılması özellikle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın düşüncesindeki "*devlet adamlığı*"¹⁵⁵ yakıştırması sebebiyle olmuştur. Ancak muhtıraya uygun olacak şekilde Erim'in partisinden ayrılmasının da gerekliliği üzerinde durulmuştur. Akabinde Erim, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan tarafından aranmış, başbakanlığı ve yeni hükümetin reformlar üzerine çalışmasına dair bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Erim'in *kararname* yetkisinin hükümete verilmesini istemesi reformların uygulanmasının önünü açmanın yanı sıra, anayasa değişiklikleri meselesinde de elini rahatlatma aracı olarak görünmektedir. Nihat Erim'in adaylığı öncesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İsmet İnönü¹⁵⁶ ve Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmeden yeni kurulacak *tarafsız* hükümete destek¹⁵⁷ sözü almasının da etkisiyle 19 Mart 1971'den¹⁵⁸ 26 Mart'a kadar hükümet kurma görüşmeleri yapmış ve bunu nihayete kavuşturmuştur. 26 Mart tarihinde artık Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹⁴⁸ Arcayürek 1992, 367-368.

¹⁴⁹ Tekil 1978, 209; T. Demirel 2004, 62.

¹⁵⁰ S. Demirel 1973, 18.

¹⁵¹ S. Demirel 1973, 10.

¹⁵² BCA, 15 Mart 1971.

¹⁵³ Akyaz 2009, 325-326; Birand vd. 2002, 243.

¹⁵⁴ Batur 1985, 299-303.

¹⁵⁵ Toker 1993, 223-224.

¹⁵⁶ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kurulacak olan hükümete destek noktasına gelmesi, 12 Mart Muhtırasının verildiği andaki verdiği tepkiyle çelişkilidir. Ancak bu çelişki, İnönü'nün muhtıranın kapsamını başlangıçta anlayamamasından kaynaklanmıştır. Nitekim mevcut durumda *tepeden inme*ci denilebilecek bir darbenin yapılmasını isteyen bir grup bulunmaktadır. Bu yüzden İsmet İnönü muhtıranın kapsamını anladığında tutum değişikliğine gitmiştir. Toker 1993, 218-221. Ayrıca İsmet İnönü'nün 15 Mart'ta mecliste muhtıra karşı konuşması sonrasında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, CHP'nin asker kökenli Milletvekili Sadi Kocaş aracılığıyla bir mesaj göndermiştir. Bu mesajın içeriğindeyse 9 Mart tarihinde radikal askerlerin müdahaleye niyetli oldukları ve bunun 12 Mart aracılığıyla etkisiz hale getirildiği bilgisi bulunmaktadır. İsmet İnönü bu şekilde 12 Mart'a karşı olan pozisyonunu terk etmiştir. Birand vd. 2002, 242-243.

¹⁵⁷ Toker 1993, 223. Süleyman Demirel AP'nin meclis ortak grubunda hükümete verilecek desteği şöyle açıklamıştır: "*Parlamento ile Orduyu karşı karşıya bırakmayı ve bu suretle demokratik nizami temelinden sarsacak bir duruma girmeyi kabul etmemiz mümkün değildir.*" S. Demirel 1973, 16.

¹⁵⁸ Nihat Erim, başbakanlık için adının kesinleşmesiyle 19 Mart'ta Çankaya Köşkü'nde bir toplantı yapmıştır. Toplantının, çalışmanın konusuyla alakalı kısmı ise, "*anayasa değişiklikleri*" konusunda bir adım atılıp atılmayacağına yönelik soruya verdiği "*anayasayı uygulamak için geldim*" cevabı olmuştur. Nitekim henüz başlangıçtaki bu söylem sonradan değişecektir. Ancak yukarıda daha önce de belirtildiği gibi Erim'in Alpan ile konuşmasında *kararname* veya güçlü bir yetkiyi hükümete istemesi, "*anayasa değişiklikleri*"ne yönelik bir eğilim olduğu çıkarımının yapılabilmesine yol açar. Erim 2018, 176.

muhtıra gölgesinde *partiler üstü*, Erim'in ifadesiyle “*beyin takımı*”¹⁵⁹ hükümeti kurulmuştur. Açıklanan hükümet programında; anayasa çerçevesinde gereklilik arz eden ve bugüne kadar yapılamayan reformların hayata geçirilmesi, anarşi ortamına son verilmesi, Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlılık esası ve devlet organizmasına sistemli-modern bir ruh kazandırılması vb. konular öne çıkmaktadır.¹⁶⁰

Nihat Erim, başbakanlığının ilk günlerinde reformlardan ve anarşinin önlenmesinde kanunlardan yararlanılacağını söylemiş, ayrıca uygulanmayan anayasayı harekete geçireceklerini ifade etmiştir. Daha sonra değişikliğe uğrayacak olan Üniversite, TRT ve Anayasa Mahkemesi vb. hususlardaki mevcut duruma kendisinin de olumlu baktığını belirtirken, bir değişiklik yapılmasının gerekli olmadığı mesajı vermiştir. Ancak bu ifadelerinden 13 gün sonra yani 23 Nisan'da anarşinin arttığından şikâyet ederek, yasamanın ve yürütmenin güçlü hale getirilmesini sağlamak için anayasa değişikliklerinin gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁶¹

Partiler üstü olarak nitelendirilen Erim Hükümetiyle birlikte anarşi olaylarının sonlanacağı düşünülse de süreç beklendiği gibi gelişmemiştir. Muhtıranın verildiği günlerde sol kanat bunu kendi perspektifinde değerlendirmiş, ancak durumun öyle olmadığını sonradan fark etmiştir. Böylece anarşinin sıcaklığı tekrar hissedilmeye ve yükselmeye başlanmıştır. Henüz muhtıranın ilk günlerinde İngiliz ve Amerikan Başkonsoloslukları yakınındaki patlamalar, Korgeneral Atıf Erçikan'ın evine yönelik saldırı ve fidye için kaçırma olayları¹⁶², anarşinin sokak çatışmasından sıyrılarak daha planlı saldırılara yöneldiğini göstermektedir. İşte bu ortamda Başbakan Erim başlangıçtaki “*anayasayı uygulamak*” düşüncesinden “*anayasa değişiklikleri*” düşüncesine dönmüş¹⁶³, buradaki etken de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın¹⁶⁴ destekleyici ve harekete geçirici yaklaşımı olmuştur. Aslında bu düşünceye dönmenin çok da samimi olmadığını ve şartların olgunlaşmasının beklenmesi, muhtıra günü kurulan “*Planlama Grubu*”na¹⁶⁵ yapılan vurguyla desteklenince daha net hale gelir. Diğer yandan Erim, anarşiyi durdurmak adına önce siyasi partiler ile görüşmüş, ardından bir tedbirler tasarısı¹⁶⁶ getirileceğini açıklamıştır. Kendi ifadesine göre anarşiye karşı “*tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir*”¹⁶⁷ sözüyle *caydırıcı* eylemlere girişileceğinin ön gösterimini yapmıştır. Sonucunda Hükümet, Genelkurmay Başkanı ve MİT'in desteği ile sıkıyönetim ilan¹⁶⁸ etmiştir. İngiliz belgelerinde ise sıkıyönetim *şaşırtıcı* olarak değerlendirilmemiş ve askeri kanadın anarşi olaylarından dolayı endişeleri olduğuna değinilmiştir. Ayrıca sıkıyönetimin *anayasal* olduğuna dair belirteç koyulması, İngiliz Büyükelçisi Roderic Sarell'in olaylara ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Sıkıyönetimin, özellikle üniversitelerdeki aşırı gruplara karşı kullanılacağından yola çıkarak, halk ve meclis nezdinde büyük bir desteğe sahip olacağı çıkarımı bulunmaktadır. Sarell'in sıkıyönetimi “*uzun süreli olarak durumu kontrol altında tutma girişimi*”¹⁶⁹ olarak nitelendirmesi de olayları yakından görüp buna karşı alınan tedbiri uygun bulmasıyla açıklanabilir.

TBMM Birleşik Toplantısı'nda sıkıyönetim ilanı konulu görüşmede anarşi olaylarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Millî Güven Partisi (MGP) Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'nun sözlerinin sıkıyönetimde yapılması planlanan değişikliklerdeki noktaları içermesi dikkat çekicidir. Ayrıca anayasanın 10 ve 11. maddelerine hükümler eklenmesinden bahsetmesi de değişiklik taleplerini ortaya koymaktadır. AP'nin görüşleri ise, aşırı sol karşıtı olarak, daha önce bu konu çerçevesindeki anayasa değişikliği önerilerinin dikkate alınmadığı şeklindedir. Can alıcı bir başka nokta da Erim Hükümeti'nin başlangıçtaki yaklaşımına karşı, sonradan tedbirler ve anayasa değişikliği noktasına gelmesinin AP tarafından eleştiri konusu yapılmasıdır. Başbakan Nihat Erim ise, sıkıyönetim ilanının gerekliliğinden bahsederken, anayasa değişikliğinin de gündemde olduğunu açıklamıştır. Senatör Kasım Gülek de konuşmasında sıkıyönetime destek vermekle birlikte, anayasada değişikliğin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Sıkıyönetim ilan şartlarının oluşmadığı ve mevcut kanunlarla anarşi olaylarının bitirilebileceğine yönelik tek yaklaşımsa TİP Senatörü Fatma Hikmet İşmen'den gelmiştir.¹⁷⁰

¹⁵⁹ Erim 2018, 192; Toker 1993, 230.

¹⁶⁰ Batur 1985, 310-311; Erim 2018, 199-200. Hükümet güven oylamasından olumlu sonuç almıştır. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:3, C:12, T:2, B:82, 07 Nisan 1971, 462-468.

¹⁶¹ Batur 1985, 319.

¹⁶² Birand vd. 2002, 250; Otaç 2019, 194-195; Erim 2018, 217-218; Toker 1993, 232.

¹⁶³ Tanör 1994, 42; Ahmad 2016, 181.

¹⁶⁴ Birand vd. 2002, 252.

¹⁶⁵ Koca 2020, 91.

¹⁶⁶ *Milliyet*, 22 Nisan 1971.

¹⁶⁷ *Milliyet*, 23 Nisan 1971; Erim 2018, 218, 220-222. Alınan tedbirler hakkında detaylı bilgi için bkz. Karataş 2020.

¹⁶⁸ Sıkıyönetimin kurumsallaşması, biçim ve pratiklerine ilişkin olarak bkz. Üskül 2014.

¹⁶⁹ FCO 9/1467, 27 April 1971; Otaç 2019, 178.

¹⁷⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*; C:10, T:10, B:7, 28 Nisan 1971, 295-322.

İşte bu ortamda *Milliyet* gazetesinin 1 Mayıs tarihinde verdiği haberde 15 anayasa maddesinde değişikliğin istendiğine yer verilmiştir. Haberde; “*hükümetin güçlü hale getirilmesi*” ve “*kanun hükmünde kararname*”¹⁷¹ şeklindeki ifadeler değişikliklere ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Başbakan Erim ise hem askeri kanattan hem de mecliste beliren olumlu tutum karşısında tarihe geçecek olan “*Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasada değişiklik yaparak temel hak ve hürriyetlerin bu hak ve hürriyetleri ortadan kaldıracak şekilde suistimal edilmesini önleyici bir hüküm koyacağız*”¹⁷² şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamayı aslında anayasaya getirilen eleştiri parçalarının bir bütün haline getirilip özetlenmesi olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan Erim, “*lüks*” ifadesi ile Avrupa’daki mevcut anayasalardan ileri bir anayasamız olduğunu işaret etmiştir. İngiliz belgelerinde ise bu söylem ile Süleyman Demirel’in başbakanlığındaki yaklaşımları arasında benzerlik bulunduğu vurgu yapılmıştır. Dahası Erim’in gündemde olan ifadeleri arasında kararname yetkisine ek olarak üniversiteler ve TRT üzerinde hükümetin kontrol gücünü artırma amacının bulunduğu da yer almaktadır.¹⁷³ Ayrıca anayasa değişiklikleriyle kazanılmış haklardan geriye dönüş yapılmayacağı¹⁷⁴, sadece *suistimal* edilmesinin önüne geçilmek istendiği ifade edilmiştir. Bu konu daha önce AP hükümetinin de dile getirdiği hususlardan biridir. Nitekim Tanör’ün de verdiği bilgilerde AP’nin buna yönelik yaklaşımı 1969 *Seçim Beyannamesi*’nde bulunmaktadır.¹⁷⁵ Burada önemli nokta anayasanın temel hak ve özgürlükler konusunda bireyi devletin önüne geçirmesidir. Anayasaya yapılan *bol* olma eleştirisi de buna dayanmaktadır. Birey devletin önündedir, ancak verilen hakkın kötüye kullanılmasıyla devleti yönetme gücüne sahip yürütmenin elinde ne gibi bir güç vardır sorusu gündeme gelir. Yine *Milliyet*’te yer alan bir haberde anayasa değişikliklerine yönelik olumlu bir tutum bulunduğunu görmek mümkündür. Ancak yazıda yürütme erkinin zayıf olduğuna dair diğer eleştirilere hak vererek yapılacak değişikliklerin bir tepki şeklinde olmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Nitekim 1961 Anayasası’nın da DP politikalarına karşı bir tepki olarak hazırlanmasının yürütme erkinin zayıflatılmasına yol açtığına değinerek durumu örneklemiştir.¹⁷⁶ Yürütme erkinin güçlendirilmesi düşünceleriyle birlikte ortaya çıkan kararname konusuna İngiliz belgesinde yapılan yorum “*çok kararname az demokrasi*”¹⁷⁷ şeklindedir. Bu yorumun kararnamelerin geniş yetkiler içermesinin yasama organının görevlerinden kısmen *feragat etme* durumunu doğurmasıyla alakalı olduğu açıktır.

Dönemin kayda değer gelişmelerinden biri de yeni bir sıkıyönetim kanununun hazırlanması ve yürürlüğe girmesidir. 25 Mayıs 1940’tan beri yürürlükte olan “*Örfî İdare Kanunu*” dar kapsamlı bir içeriğe sahiptir.¹⁷⁸ Fakat 15 Mayıs 1971’de yürürlüğe giren “*Sıkıyönetim Kanunu*” oldukça detaylı maddelerden oluşmuş ve sıkıyönetim komutanlıklarına geniş yetkiler vermiştir.¹⁷⁹

Anayasa değişiklikleri gündemin neredeyse ilk sırasındayken Başbakan Nihat Erim, anayasa profesörleriyle bir görüşme yapmıştır. Toplantıda Profesör Bahri Savcı, Bülent Nuri Esen, Münci Kapani ve Mümtaz Soysal ülkedeki anarşi ortamının anayasada değişiklik yapılmadan da ortadan kaldırılabileceğini dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁰ Değişiklik yapılacaksa bile sıkıyönetim şartlarında bunun uygun olmayacağını söylemişlerdir. Diğer bir grup profesör ise acil bir şekilde değişikliklerin hayata geçirilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.¹⁸¹ Bu görüşlerin yanı sıra Adalet Bakanı İsmail Hakkı Arar, sıkıyönetim ortamında anayasa değişikliklerine ilişkin görüş bildirmenin bir sakıncası olmadığı fikrindedir. Değişikliklerin gündemde gelmesinde, anayasa kurumları ve TBMM’den gelen şikâyetler ile on yılda tecrübe edilen aksaklıkların etkili olduğunu dile getirmiştir.¹⁸²

Anayasa değişiklikleri konusunda İngiliz belgelerine yansıyan bilgilerde de önemli noktalar görmek mümkündür. 08 Haziran tarihli belgede “*yürütmenin gücünü artırma, TRT ve üniversite özerkliği*” başlıklarının

¹⁷¹ *Milliyet*, 01 Mayıs 1971.

¹⁷² *Milliyet*, 02 Mayıs 1971; Toker 1993, 233.

¹⁷³ FCO 9/1467, 28 April 1971. Benzer şekilde 04 Mayıs 1971 tarihli belgede Erim’in Anayasa Mahkemesi, üniversiteler ve TRT gibi organlara 1961 Anayasası’nın çok fazla yetki verdiği iddiasına değinilmektedir. Ayrıca söz konusu belgede Demirel’in de bu konuda Erim’in fikrine katılmama ihtimalinin düşük olduğu şeklinde bir ifade yer almaktadır. FCO 9/1467, 04 May 1971.

¹⁷⁴ Erim 2018, 219; FCO 9/1467, 03 May 1971.

¹⁷⁵ Tanör 1994, 36-37; Toker 1993, 233.

¹⁷⁶ *Milliyet*, 04 Mayıs 1971; FCO 9/1467, 03 May 1971.

¹⁷⁷ FCO 9/1467, 04 May 1971.

¹⁷⁸ *Resmî Gazete*, 25 Mayıs 1940.

¹⁷⁹ *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1971; Kanun hakkında Millet Meclisi’ndeki görüşmelerden bir kesit için bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:3, C:13, T:2, B:96, 07 Mayıs 1971, 219-237.

¹⁸⁰ Gevgilili 1981, 470.

¹⁸¹ Erim 2018, 223-224; *Milliyet*, 07 Mayıs 1971.

¹⁸² *Milliyet*, 11 Mayıs 1971.

bu değişikliklerdeki ana hususlar olduğuna dikkat çekilmektedir. Hatta yapılan yorumda bu başlıkların AP'nin istekleriyle paralellğine vurgu yapılmaktadır.¹⁸³ Diğer yandan değişikliklerde “*devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü*”, “*din-dil-ırk-sınıf ayrımı yapmama*” gibi hususların temel hak ve özgürlüklerden yararlanılarak suiistimal edilmemesi gereğine de işaret edilmektedir.¹⁸⁴ Bu konuda AP, Demokratik Parti ve MGP tarafından daha olumlu bir yaklaşım olsa da CHP’de tartışmaların halen devam ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁵ Bu arada anayasa değişikliklerine yönelik Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, İsmet Giritli, Memduh Yaşa ve Orhan Tuna’nın görüşleri gündeme yansımıştır. Aldıkaçtı ve Giritli değişikliklere destek verirken, Yaşa ve Tuna’nın çekinceler ortaya koydukları görülmektedir.¹⁸⁶ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün de değişikliklere yönelik partisinin olumlu eğilimde olduğunu söylemesi önemli bir açıklamadır.¹⁸⁷

Anayasa değişiklikleriyle ilgili bir görüş de Muhsin Batur’un anılarında yerini almıştır. Bunlar, Cumhuriyet Senatosu’ndaki Millî Birlik Grubu içerisinde bulunan ve eski bir general olan Mucip Ataklı’nın görüşleridir. Ataklı, muhtıranın asıl suçluyu tespit etmekte yanıldığını ve AP iktidarı dönemindeki gibi uygulamaların faydadan çok zarar getireceğini söyleyerek bu konudaki tedirginliğini aktarmıştır. Millî Birlik Grubu olarak Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile yaptıkları görüşmede; Tağmaç’ın muhtıraya gidişin sorumlusu olarak TRT, Üniversite ve basın organlarını görmesine karşılık temel sorumluluğun AP iktidarında olduğunu, buna rağmen AP’ye sorumluluk yüklememenin olumsuz sonuçlar yaratacağını söylemişlerdir. Ayrıca AP çevresinden yapılan propagandalarda cumhurbaşkanı ve genelkurmay başkanı eliyle anayasanın AP’nin istediği biçimde değiştirilerek iktidarın tekrar kendilerine teslim edileceğine dair görüşler bulunduğu dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁸

Anayasa değişiklikleri konusunda askerlerin görüşlerine bakıldığında ise Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın fikirleri daha önce de belirtildiği gibi açıktır. Özellikle, “*temel hak ve özgürlükler*”, “*özerklikler*”, “*sendikalar*” ve “*Danıştay*” konusunda değişiklik istendiğine vurgu yapılmaktadır. Ancak bu hususta tam bir fikir birliği olmadığını Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un görüşlerinden anlamak mümkündür. Batur, anayasa değişiklikleriyle ilgili ordunun görüş bildirmemesinin uygun olacağını ifade etmektedir. Bunun sebebini, 1961 Anayasası’nı ordunun getirdiği ve değişikliklere ilişkin görüş belirtildiğinde ise bununla ilgili çelişkili bir durum ortaya çıkacağı şeklinde açıklamaktadır.¹⁸⁹

AP’nin dışında diğer kanatların da anayasa değişikliklerine ilişkin görüşleri bulunmaktadır. MGP’nin, “*temel hak ve özgürlükler*” konusu ile senatodaki “*tabii senatörlük*” kurumunun kaldırılmasında AP gibi düşündüğü görülmektedir. Bunun yanında üniversitelerde görev yapan öğretim üyelerinin aktif olarak siyasete girmemeleri gerektiği de vurgulanmıştır.¹⁹⁰

Anayasa değişiklikleri konusunda hareketliliklerin yaşandığı ortamda Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü arasında bir görüşme yapılmıştır. 05 Temmuz 1971 tarihli bu görüşmede “*üniversite özerkliği*” konusu gündeme alınmış, İnönü bu konuda bir geriye dönüş yaşanmaması gerektiğini, aksi takdirde üniversitenin “*medrese*” statüsüne bürüneceğini ifade etmiştir. Fakat Tağmaç, özerklik meselesinin mevcut konumunun sürdürülmesi halinde yapılacak olan herhangi bir değişiklik veya düzenlemenin Anayasa Mahkemesi’ne takılacağını bildirmiştir.¹⁹¹ Diğer yandan bu görüşmeyle Tanör’ün de ifadesiyle “*anayasa değişiklikleri*” gerçekleştirilmesi adına CHP’den de gerekli desteğin sağlanması amaçlanmıştır.¹⁹²

08 Temmuz’da ise İstanbul’da devletin üst makamlarının katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Görüşme, gündemde olan anayasa değişiklikleri üzerine siyasi ve toplumsal alandaki öne çıkan görüşleri içermektedir. AP’nin bu konudaki düşünceleri, 1965’ten 12 Mart 1971’e kadar iktidarda, sonrasında mecliste en önemli sayısal çoğunluğa sahip olması bakımından önemlidir. Öncelikle “*temel hak ve özgürlükler*” ve “*üniversite özerkliği*” ile ilgili anayasa maddelerinde yapılacak değişikliklerin devlet yapısını bozacak türde olmaması şartına bağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı şekilde TRT’nin de “*özerklik*” sıfatını mevcut durumda tarafsız olarak

¹⁸³ FCO 9/1468, 08 June 1971, 3. Bu başlığın geniş hali için bkz. Otaç 2019, 167-168.

¹⁸⁴ FCO 9/1468, 14 June 1971; Otaç 2019, 168.

¹⁸⁵ FCO 9/1468, 22 June 1971; Otaç 2019, 169.

¹⁸⁶ *Milliyet*, 29 Haziran 1971.

¹⁸⁷ *Milliyet*, 30 Haziran 1971.

¹⁸⁸ Batur 1985, 323-324.

¹⁸⁹ Batur 1985, 317.

¹⁹⁰ Batur 1985, 316.

¹⁹¹ Batur 1985, 313.

¹⁹² Tanör 1994, 49-50.

kullanmadığı, bu yüzden de bir düzenleme yapılması isteği bulunmaktadır. Ayrıca yürütme ve yargı arasında denge unsurunun sağlanması, kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisi, tabii senatörlük kurumunun kaldırılması, referanduma gidebilmenin önünün açılması ve siyasi af konusunda anayasada değişiklik istekleri ortaya konulmuştur.¹⁹³

Anayasa değişikliği tasarısı Erim Hükümeti tarafından ön taslağı hazırlanarak siyasi parti liderlerine sunulmuştur. Taslak neticesinde Erim, partilerden aldığı görüşler neticesinde uzlaşa sağlanan konuları masaya yatırmıştır. Diğer yandan partiler kendi arasında kurdukları bir komisyonda bazı maddeler üzerinde uzlaşamamışlardır.¹⁹⁴ Başbakan Erim değişikliklerle ilgili partilerle yaptığı görüşmeler sonrasında acilen karar verilmesini talep etmiştir. İlgili partiler yürütme erkinin *hantal* bir duruma gelmesinin yönetimin organlara bölüşülmesinden kaynaklandığı eleştirisi yapsalar da bunun suçunun anayasada olmadığını eklemişlerdir. TRT ve üniversiteler hakkında ise Erim'in "*feodal baronlar*" söylemi, bu konudaki bakış açısını da önemli bir zemine yerleştirmiştir. Diğer bir husus ise temel hak ve özgürlüklerin suiistimaline karşı koymak amaçlı 11. maddeye yönelik değişiklik talebidir.¹⁹⁵ Bir başka noktada "*kanun hükmünde kararname*" yetkisinin geniş bir şekilde istenmesine İsmet İnönü¹⁹⁶ ve diğer partiler karşı çıkmıştır. Zaten sonradan değişiklikler yapıldığında kararname meselesi dar ölçülerle yürürlüğe girecektir.¹⁹⁷ Bunda da partilerin askeri kanadın etkisindeki bir hükümete geniş yetkiler vererek parlamentoyu devreden çıkartmama düşüncesinin etken olduğunu söylemek yanlış olmaz. Partiler arasındaki görüşmeler uzlaşma noktasında devam ederken, Türkiye Odalar Birliği de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümete *geniş yetkiler* verilmemesi¹⁹⁸ gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüş, anlaşılacağı üzere Başbakan Erim'in geniş yetkili kararname isteğine bir karşı çıkıştır. Nitekim bu yaklaşım siyasi partilerin görüşleriyle de paralellik göstermektedir. Partiler arası komisyon toplantısının 11 Ağustos'taki ayağı sonrası, değişikliklerin Eylül ortasına kadar kanunlaşamayacağı değerlendirmesi İngiliz belgelerinde de bulunmaktadır. Değişikliklerin çoğunda uzlaşa sağlanırken CHP'nin "*demokratik sosyalizm*" konusuna tehdit getirebilecek yaklaşımlara karşı çıktığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca "*sınıf çatışması*" yasağının kaldırılması ve Anayasa Mahkemesi'nin mevcut pozisyonun korunması gibi taleplere de yer verilmiştir.¹⁹⁹ Partiler arası komisyon 19 Ağustos'ta son toplantısını yaparak AP, CHP, MGP ve Demokratik Parti'nin uzlaşa sağladığı, teklif tasarısı ise senatör ve vekillerin 422 toplam imzasıyla Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulduğu, uzlaşılan noktaların Erim Hükümetinin talepleriyle paralel olduğu görüşü de belgelerde yerini almıştır. Bu ortamda İnönü'nün "*1961 Anayasası muhafaza edilmekte*"²⁰⁰ şeklinde bir açıklama yapması, hitap ettiği kitle ve anayasaya yönelik endişe içinde bulunanlara bir *güven aşılama ve düzen sağlama* amacı taşıdığına işaret eder.

Anayasa değişiklikleri taslağı, 28 Temmuz'da Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmuş, 27 Ağustos 1971'de ise taslak üzerinde genel değerlendirmeler yapılmıştır. İsmet İnönü yaptığı konuşmada, değişikliklere destek vermelerinin AP iktidarında yapılan anayasa eleştirilerinin haklı olduğu anlamına gelmediğini ve anarşi olaylarında sorumluluğun anayasada olmadığını söylemiştir. Ayrıca anarşinin azaldığından dem vurarak bunun da mevcut anayasa ile yapıldığına vurgu yapmıştır. Bunların yanında anayasa değişiklikleri ile ilgili çalışmaları başarılı ve olumlu görmektedir. Değişikliklerin 1961 Anayasası ruhuna aykırı olduğu yönündeki birtakım görüşlere de karşı çıkarak, anayasanın mevcudiyetini bütünüyle sürdürdüğünü ileri sürmüştür.²⁰¹ Süleyman Demirel konuya ilişkin değerlendirmelerinde, değişikliklerin gerekliliğine, herhangi bir partinin bu değişiklikleri tek başına yapacak güçte olmamasına dikkat çekmiştir. Bu da aslında AP iktidarı döneminde yapılmak istenen değişikliklerin yeterli çoğunluk sağlanamaması sebebiyle gerçekleşmemesine işaret eder. Nitekim Demirel, mevcut değişikliklerin yeterli olmadığını *1969 Seçim Beyannamesi*nden atıfla belirtmiş, ancak bir uzlaşa ortamının doğmasından dolayı bunu olumlu nitelendirmiştir. Demirel'in temel hak ve özgürlükler konusunda *suiistimal* boşluğunun²⁰² giderilerek, aslında anayasanın özgürlükçü karakterinin daha sağlam hale geleceğini iddia etmesi de önemlidir.

¹⁹³ Batur 1985, 315-316.

¹⁹⁴ Erim 2018, 275.

¹⁹⁵ FCO 9/1468, 20 July 1971; Otaç 2019, 170-171.

¹⁹⁶ Toker 1993, 241.

¹⁹⁷ Erim 2018, 277-278.

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 04 Ağustos 1971.

¹⁹⁹ FCO 9/1468, 10 August 1971; Otaç 2019, 171.

²⁰⁰ FCO 9/1468, 24 August 1971; Otaç 2019, 172.

²⁰¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*; D:3, C:17, T:2, B:156, 27 Ağustos 1971, 251-258.

²⁰² Konuyla ilgili Demirel'in bir başka ifadesi de şu şekildedir: "...Herkesin neyi yapabileceği açıkça oraya konmuştur. Neyi yapamayacağı hakkındaki hudutlandırmalar sarahatle mevcut değil ve müeyyideler de kifayeti değildir." S. Demirel 1973, 22.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, her zamanki gibi *yürütmenin zayıflığı* meselesini tekrar gündeme taşıyarak, değişiklik gerekliliğinin altını çizmiştir. Değişikliklerin AP perspektifinden doğruluğu ve gerekliliği ölçütünü, Demirel'in "...Anayasa değişikliği ihtiyaç haline gelmedi idiyse, Anayasanın 35 maddesinden rejimle ilgili 33 maddesini değiştirmenin izahı yapılamaz"²⁰³ cümlesinden anlamak mümkündür. AP'den ayrılanlar tarafından kurulan Demokratik Parti'nin görüşlerinde öne çıkan nokta ise, anayasa değişiklikleri ile muhtranın aynı paralelde olmadığıdır. Bu konudaki taleplerin daha öncede gündeme getirildiği belirtilmektedir. Ayrıca AP iktidarının anarşiye karşı tedbirlerde anayasa değişikliğinin gerektiği iddialarına ise, değişiklik olmadan da gerekli önlemlerin alınabileceğiyle ilgili cevabını gözden kaçırmamak gerekir. MGP'nin değişiklikler konusundaki görüşlerinin henüz 1969 seçimleri öncesinde gündeme alındığı Emin Paksüt tarafından ifade edilmiş, anayasayı yanlış yorumlama, boşluklar ve yeni ihtiyaçlar eleştirileri arasında yer almıştır. Eski TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ise "*anayasayı suçlu sandalyesine oturtma*" cümlesiyle değişikliklere karşı olduğunu ifade ederken, anayasayla ilgili önemli değişikliklerin yapıldığı zaman anayasa uzmanı öğretim üyelerinin tutuklu olmalarının bir çelişki yarattığına vurgu yapmıştır. Bu görüşler çerçevesinde anayasa değişiklikleri tekli 370 kabul 2 ret ve 2 çekimsiz oy ile kabul edilmiştir.²⁰⁴ Millet Meclisi'nde değişikliklerle ilgili ikinci genel görüşmede 05 Eylül'de yapılmış ve tümü üzerindeki oylamadan 358 kabul 2 ret oyu²⁰⁵ çıkmıştır.

İngiliz perspektifinden bakıldığında da Başbakan Erim'in liderlerle görüşmelerinin sonucunda uzlaşma sağlandığına dikkat çekildiği görülmektedir. Anayasanın 11. maddesindeki uzlaşıyla İngilizlerin "*solcu*" diye tabir ettiği Bülent Ecevit gibi siyasetçilerin de ikna edildiğine yer verilmiş, böylece "*sosyal demokrasi*" yolunun kapanmadığına yönelik değerlendirme yapılmıştır. Millet Meclisi'ndeki oylamalarda ortaya çıkan sonuç ise "*ezici*" olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁶

Millet Meclisi'ndeki görüşmeler sona erdikten sonra Cumhuriyet Senatosu'ndaki görüşmeler başlamıştır. CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata, anayasa değişikliklerine olumlu yaklaşımlarında; temel hak ve özgürlüklerin suiistimal edilmesini önleme, ideolojik kamlara ayrılarak Türkiye'yi bölme girişimlerine karşı durma ve hızlı kalkınma adına reformları hayata geçirme gibi temel başlıkların etkili olduğunu belirtmiştir. MGP'nin görüşleri ise Millet Meclisi'ndeki ifadelerle aynı olmasına rağmen senatoda detaya girilmemiş, yalnızca anayasanın temel hak ve özgürlüklerle ilgili 11. maddesindeki değişikliğe yönelik "*özgürlüklerin tahribi*" eleştirilerine karşı çıkmıştır. Millî Birlik Grubu adına konuşan Ahmet Yıldız ise, anayasanın kazanımlarından bahsederken, mevcut haliyle kalması gerektiği fikrini savunur. Ayrıca Yıldız, süregelen eleştirilere yönelik AP iktidarının anayasayı uygulamaması üzerinden cevap vermiştir. AP adına söz alan Ahmet Nusret Tuna, AP'nin Millet Meclisi'ndeki tutumunu sürdürmüştür. Tuna'nın, yasama ve yürütmenin yargı tarafından denetlenmesine ilişkin eleştirisi de dikkat çekicidir.²⁰⁷ Anayasa değişikliklerinin onaylanacağı gün tabîi senatör Suphi Karaman, 64. maddedeki "*kanun hükmünde kararname*" verilmesi hükmünün AP'nin bir isteği olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Tuna, kararname çıkarabilme yönteminin meclisin yetkisini devretmek anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Sonuç olarak anayasa değişiklikleri senatodan da 135 kabul, 12 ret²⁰⁸ oyu almış, böylece anayasanın öngördüğü iki meclisin de ayrı ayrı çoğunluğu sağlanmıştır. İngiliz belgelerinde senatoda 12 Eylül itibarıyla yapılan görüşmelerde tabîi senatörlerin değişikliklere karşı çıkması yer almıştır. Diğer yandan Başbakan Nihat Erim'in bu değişikliklerle herhangi bir şekilde *anti demokratik* sistem yaratılmayacağı ve değişikliklerde ülke güvenliğinin ön planda olduğu şeklindeki açıklamaları da dikkate değerdir.²⁰⁹ Erim'in bir başka açıklaması, meclisin öncelikli iki hedefinin sıkıyönetimin süresini uzatma ve belli alanlarda hükümete kanun hükmünde kararname yetkisinin tanınması olduğunu göstermektedir. Yapılan yorumda ise bu iki konudaki hedefin gerçekleşme olasılığının yüksekliği vurgulanmıştır. Bununla birlikte kararname konusu "*çok kararname az demokrasi*" şeklinde ifade edilmiş, ayrıca bunun reformlar açısından önemli olduğu, fakat yasamanın gücünü azaltacağına altı çizilmiştir.²¹⁰

Değişikliklerin hayata geçirilmesinde ilk olarak "*Temel Hak ve Özgürlükler*" konusuna değinilecektir. 1961 Anayasası'nın 10. maddesi "*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve*

²⁰³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi; 27 Ağustos 1971, 258-260.

²⁰⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 27 Ağustos 1971, 250-308.

²⁰⁵ Detaylar için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi; D:3, C:17, T:2, B:162, 05 Eylül 1971, 705-795, 1004.

²⁰⁶ FCO 9/1468, 14 September 1971; Otaç 2019, 173.

²⁰⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi; C:67, T:10; B:113, 12 Eylül 1971, 225-315.

²⁰⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi; C:67, T:10; B:116, 20 Eylül 1971, 581-641.

²⁰⁹ FCO 9/1468, 14 September 1971.

²¹⁰ FCO 9/1468, 17 September 1971.

*hürriyetlere sahiptir*²¹¹ tanımlaması yapmıştır. Bununla birlikte devlet varlığını, temel hak ve özgürlüklerin kullanımını tehlikeye düşürecek olan sorunları çözme ve bireyin gelişimine yönelik adımlar atmasını sağlama şeklinde görevlendirmiştir. Nitekim bu yaklaşım, doğal hukukun ölçülerinden yola çıkan bireyi ön plana almayı kabul etmektedir.²¹² Diğer yandan anayasanın 11. maddesi ise, bu hak ve özgürlüklerin *sınırlama* ölçütünü anayasa ve kanunlar çerçevesi içine alsada da “*kanun, kamu yararı, genel ahlâk vb.*” bu sınırlandırmaya dâhil değildir. Ancak 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle *sınırlama* ölçütü “*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü*”, “*millî güvenlik*”, “*dil-din-ırk ayrımı yapmama*”²¹³ gibi anahtar noktalardan hareketle genişletilmiştir. Aslında bunun anlamı 12 Mart Muhtıra rejimi ve uzun süredir AP’nin gündemindeki “*hak ve hürriyetlerin bolluğu*” durumuna son verilmesidir. Böylelikle birey öncelikli sistemden devlet öncelikli sisteme geçişin nüvesi ortaya çıkarılmış olur. Tanör, bu anahtar sınırlama ölçütlerine “*kaypak*”²¹⁴ kelimesiyle bir yaklaşım getirerek, bu ölçütlerin kapsamının net olmamasını eleştirmiştir.

Anayasanın 32. maddesine bakıldığında bireyin yargılanma yerine ilişkin bir değişiklik yapıldığı görülmektedir. Maddenin ilk şekli şöyle tanımlanmıştır: “*Hiç kimse, tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*”²¹⁵ 1971’deki değişiklikle “*tabii hâkim*” kavramı “*kanunen tâbi olduğu mahkeme*” statüsüne indirgenmiştir. Taha Parla’ya göre bu durum “*doğal yargı ve yargıç*” hükmünden geriye dönüşü ifade ederken²¹⁶ kanunlar çerçevesiyle sınırlandırmaya tabi tutulmuştur. Aslında böyle bir dönüşüm, diğer temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasıyla birlikte yargılanma yerinin belli bir yerden belirsiz bir yere geçişini anlatmaktadır. *Belirsizlikten kasıttan kanunlar çerçevesindeki farklı farklı hükümlerden yola çıkılarak bir yargılama usulüne gidileceği ifade edilmeye çalışılmaktadır.* Nitekim doğal hâkim meselesi, anayasanın 124. maddesi olan “*sıkıyönetim*” konusundaki genişletmenin yapılmasıyla bağdaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir.

“*Sıkıyönetim*” ile ilgili 124. madde de değişikliklerden nasibini almıştır. Maddenin 1961’de tayin edilen şekli, “*cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma*” cümlesiyle sıkıyönetim ilan etmenin ölçütünü belirlemiştir. Fakat bu cümlenin yanına ek olarak “*ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri...*”²¹⁷ şeklinde geniş sınır alanı belirleyen hükümler getirilmiştir. Böylece sıkıyönetim ilanı tek bir ölçütten, mevcut anarşi eylemlerini deneyimleyen devlet mekanizmasının belirlediği geniş ölçüt alanına evrilererek, yürütme erkinin güçlendirilmesi noktasında birleştirilmiştir.

Anayasanın 46. maddesindeki “*Sendika Kurma Hakkı*” başlığının içi şöyle doldurulmuştur: “*Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir...*”²¹⁸ Yine muhtıra rejiminin sınırlayıcı amaçları bu maddeye de sirayet etmiştir. Öncelikle “*çalışanlar*” ifadesiyle yapılan tanımlama “*işçiler*”²¹⁹ şeklinde değişime uğratarak, kavramın geniş anlam sahası dar bir alana çekilmiştir. Bunun dışında maddeye “*Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması amacıyla sınırlar koyabilir*” ibaresi ile sınırlandırma ölçütleri eklenmiştir. Parla’nın yeni cümledeki kavramların sendika kurmayla bağlantısının olmadığına yaptığı vurgu tepki olarak görünmektedir.²²⁰

Sendika kurma hakkının yalnızca işçi kesimine indirgenmesiyle birlikte 119. maddenin ilk halinde memurların siyasi partilere girememesine sendikalar da eklenmiş ve bu şekilde 46. maddedeki değişiklik pekiştirilmiştir.²²¹ Memurların sendika kurmalarından dernekleşmeye doğru gidişi yönünde yapılan değişikliklere yönelik yapılan eleştiriler karşısında Başbakan Nihat Erim’in yaptığı savunma dikkat çekicidir. Bu noktada Erim, devlet ve rejimi tehdit edici olaylar yaşandığını ileri sürerek, aslında demokrasinin bu şekilde daha iyi

²¹¹ Kili ve Gözübüyük 2000, 176.

²¹² Parla 1991, 30.

²¹³ Kili ve Gözübüyük 2000, 176; Parla 1991, 30; Tanör 2013, 382.

²¹⁴ Tanör 2013, 417.

²¹⁵ Kili ve Gözübüyük 2000, 183.

²¹⁶ Parla 1991, 37.

²¹⁷ Kili ve Gözübüyük 2000, 211.

²¹⁸ Kili ve Gözübüyük 2000, 186-187.

²¹⁹ Gülmez 1994, 106.

²²⁰ Parla 1991, 40-41.

²²¹ Gülmez 1994, 107-108.

korunabileceğini söylemiştir.²²² Mesut Gülmez'in bu savunmaya karşı yaptığı değerlendirme, "bu Anayasa ile devlet yönetilmez" politikasını şiar edinen taraflarla Erim'in aynı noktada buluştukları şeklindedir. Öyle ki Gülmez 1946 yılında Nihat Erim'in *Ulus* gazetesindeki yazısından aldığı "hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmek ve yukardan aşağı bir otorite tesis eylemek"²²³ ifadelerini yukarıdaki savunmayla karşılaştırır ve aslında şaşırtıcı bir durum olmadığını vurgular.

Üniversitelerin nasıl kurulacağı, statüsü ve kapsamına yönelik ifadeler anayasanın 120. maddesinde bulunmaktadır. 1961 Anayasası hükümlerindeki üniversitelerin "bilimsel ve idari özerklik" sıfatının yerini tek başına "özerklik" almıştır. Ancak özerkliğin üniversitelerde işlenen suçların ve suçlulara yönelik yasal takip sürecini kapsamadığı da belirtilmiştir. Diğer bir yenilik, üniversitelerin kendilerini yönetmelerinin "devlet gözetimi ve denetimi altında" ibaresiyle bir gözetleme-kontrol altına alma girişimi olduğunu görmek gerekmektedir. Ayrıca teşkilat yapısı içerisinde olan fakülteler veya diğer kurumlarda meydana gelecek herhangi bir olay ile "hürriyetlerin tehlikeye düşmesi ve bunun üniversite yönetimi tarafından giderilememesi" durumunda bizzat bakanlar kurulunun devreye girerek idareyi ele alabileceği vurgulanmıştır.²²⁴

Anayasanın 121. maddesinde kim tarafından, nasıl kurulacağı ve sistematığı üzerine tanımlamalar yapılan TRT'nin 1971'de değişime uğradığının vurgulanması gerekmektedir. 1961'in ruhuna uygun bir şekilde bu kuruluşların "özerk kamu tüzel kişileri" tarafından kurulmasına yer verilmiş olsa da 1971 rejimi bunu sadece "devlet eliyle kurulur" ibaresine indirgeyerek sınırlamış ve yürütme erkine bağlı hale getirmiştir. Diğer yandan bu mekanizmaya bağlılık, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü", "insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması" gibi ifadelerle sınırların çerçevesini çizmiştir.²²⁵

"TBMM'nin Görev ve Yetkileri" konulu 64. maddeye Bakanlar Kuruluna verilecek olan "kanun hükmünde kararname" yetkisiyle ilgili eklemeler yapılmıştır. Kararnamelerin kapsamı içerisinde temel hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve ödevler bulunmazken, bunlara ilişkin herhangi bir düzenleme yapılamayacağına da vurgu yapılmaktadır. Başbakan Nihat Erim, kararname yetkisinin daha geniş bir şekilde verilmesini istemişse de siyasi partiler buna karşı olumlu bir eğilimde olmamışlardır.²²⁶ Sonuç olarak yürütme erkinin zayıflığı hususuna yapılan vurgular ve eleştirilerin bu konuda adım atılmasında etkili olduğu görülmektedir.²²⁷

Madde 114'teki idarenin eylemlerine karşı yargı denetiminin, yürütmenin kanunda belirtilen eylemlerini sınırlandırmak üzerine olamayacağı 1971 düzenlemeleri arasında görülebilir. Ayrıca maddenin ilk şeklinde idarenin "hiçbir eylem ve işlemi", "hiçbir halde" kelimeleriyle ifade edilen uygulamalarının yargı denetiminden uzak tutulamayacağı, "her türlü eylem ve işlem yargıya açıktır" ifadesiyle yer değiştirmiştir. Yine yürütmeyi kuvvetlendirme yaklaşımının bir diğer göstergesi, yargının yürütme görevine sınır getirmemesine, işlem ve eylemlere yönelik karar verememesine yapılan vurgudur.²²⁸ Diğer yandan Anayasa Mahkemesi'nin yasama üzerindeki denetleyici işlevini harekete geçirme bağlamında yapılacak olan başvuru hakkı yalnızca mecliste grubu olan siyasi partilere tanınarak sınırlandırılmıştır.²²⁹ Anlaşılan o ki TİP'in daha önce mahkemeye yaptığı başvuruyla yasamanın denetlenmesine aracı olması, deneyimlenmiş bir eylem olarak buradaki düzenlemeye sirayet etmiştir. Bu sayede yürütme erki eylem sahasını genişletme imkânı bulmuş ve kendini koruma altına almıştır.

Yürütme lehine değişiklikler dikkat çekici olsa da diğer yandan 111. maddede yapılan değişiklik MGK'nın niteliğini güçlendirmiştir. Maddenin ilk halindeki MGK'nın asker üyelerini işaret eden "kuvvet temsilcileri" ifadesi "kuvvet komutanlıkları"na dönüştürülmüştür. Bunun yanında en çarpıcı olan ifade değişikliği ise kuruldan çıkan görüşlerin bakanlar kuruluna "yardımcılık etmek üzere" bildirilmesinden "tavsiye eder"²³⁰

²²² Başbakan Nihat Erim ayrıca memurların grev yapma haklarının yoksunluğunu öne çıkararak, sendika kavramının içeriğininse grev ve lokavt gibi haklar ile doldurulduğunda anlamlı olduğunu söyler. Bu da yapılan değişikliğin sağlamaştırılması adına bulunan bir gerektir. Bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*; C:67, T:10; B:114, 13 Eylül 1971, 409, 355-358.

²²³ Gülmez 1994, 121.

²²⁴ Kili ve Gözübüyük 2000, 209-210; Parla 1991, 75.

²²⁵ Kili ve Gözübüyük 2000, 210; Parla 1991, 76.

²²⁶ Erim 2018, 292.

²²⁷ Kili ve Gözübüyük 2000, 191; Parla 1991, 53; Tanör 2013, 415.

²²⁸ Kili ve Gözübüyük 2000, 207; Parla 1991, 72; Tanör 2013, 415.

²²⁹ Tanör 2013, 415; Koca 2020, 93.

²³⁰ Tanör 2013, 400, 414. Kuvvet komutanlarının MGK'da yer almasının sebeplerinden biri de ordu içi hiyerarşik bütünlüğü sağlamaktır. Akyaz 2009, 352-353.

noktasına gelmesidir. Esasında MGK ne kadar sivil ve asker temsilcilerin oluşturduğu bir kurul olsa da oluşturulduğu dönemin şartları olağanüstü niteliğini ortaya koyar ve 1971’de yapılan değişiklik ile bu olağanüstülük askeri kanat lehine daha geniş hale getirilir ve varlığı sağlamlaştırılır.

Anayasa değişiklikleri yasalaştıktan sonra, “*kanun hükmünde kararname*” ve “*reformlar*” konusunda CHP’nin hükümete desteği devam etmiştir. Ancak AP reformların kararname yoluyla yapılmasına karşı bir eğilim içerisindedir. Yine diğer partiler de bu reformların yasalaşmasındaki önemi vurgularken, bunun yasama organı tarafından yapılmasını istediklerini belirtmişlerdir. Hükümet ise *gecikme* yaşanmadıktan sonra yasama veya kararname yoluyla reform yapılmasının çok da önemli olmadığı şeklinde bir yaklaşım benimsemiştir.²³¹

Anayasa değişiklikleriyle ilgili olarak Muhsin Batur’un yorumu aslında çoğu noktayı aydınlatmaktadır. Batur, “*Adalet Partisi hülya dahi etmediği hususların birçoğuna kavuşmakta ve hevesle müstakbel iktidar günlerini beklemektedir*”²³² diyerek, bu değişiklik kapsamının AP’nin daha önceki eleştirileri ve önerileriyle benzerliğini dile getirmektedir. Benzer şekilde Feroz Ahmad da değişikliklerin Süleyman Demirel için adeta bir “*zafer*”²³³ olduğunu ifade eder. Fakat AP’nin talepleri²³⁴ hayata geçirilenlerden daha fazlasını içerir. Zaten Demirel’in anayasa değişiklikleri sürecinde buna değindiği daha önce belirtildi. Esasen burada Abdullah Uraz, Erim hükümetinin anayasa değişikliği tutumuna girmesini genel kapsamdan eleştirerek aslında bunların Demirel tarafından sürekli gündeme getirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bunların gündeme getirildiği günlerde AP ve Demirel’in sürekli bir şekilde yoğun eleştirilere maruz kaldığını da ekleyerek savunma yapar.²³⁵ Bu görüşler, eski MBK üyesi ve CHP milletvekilliği yapmış olan Orhan Erkanlı’nın şu ifadeleriyle pekiştirilebilir: “*Benim de Meclis’te olduğum dönemde A. P. Anayasa’da değişiklik istedikçe büyük reaksiyonlar doğar, Meclis içindeki ve dışındakiler bu isteği önlemek için ellerinden geleni yaparlardı.*”²³⁶ Yine de bu ifadelerinin yanında, AP içerisindeki radikal kanadın anayasaya ilişkin sert bir tavır benimsemeleri ve bunu açık bir şekilde kamuoyunda dillendirmelerinin de bu durum üzerinde olumsuz etki yarattığını dile getirmiştir.²³⁷

Sonuç

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında hayata geçirilen 1961 Anayasası, hak ve özgürlüklerden yola çıkarak *ilerici* bir anayasa olarak görülmüştür. Ayrıca bir darbe ortamında oluşturulduğu için *tepki* anayasası olarak da nitelendirilmektedir. Böyle bir vasıflandırma yapılmasının nedeni ise 1950-1960 arasındaki DP politikalarına karşı tutumdan kaynaklıdır. Bu daha sonra DP tabanına egemen olan AP’nin eleştirilerine maruz kalırken karşı tutum mekanizması tersine çevrilir. Yeni anayasa yapım sürecinde Kurucu Meclis oluşturulurken DP kitlesinin dışlandığına ve dayatma yapıldığına yönelik söylemler bu eleştirilerin ana noktasıdır. Ancak bunlar AP’nin iktidarını sağlamlaştırmaya başladığı dönemde, 1969 genel seçimlerine giderken yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Önceki süreçte AP’nin asker ile karşı karşıya gelmeme adına çekingen bir davranış içinde olması bu eleştirileri yapmasını engellemiştir. 1964 yılında Ragıp Gümüşpala’nın ölümü sonrası Süleyman Demirel’in Genel Başkan olması AP’nin *kontrollü uzlaşısı* tutumuna geçtiğini göstermektedir. 1965 yılındaki seçimlerde AP’nin tek başına iktidara gelmesiyle de bu tutum eylem sahasına konulmuştur. Öncelikle cumhurbaşkanlığı seçiminde Cevdet Sunay’a destek verilmesi, *antikomünizm* kavramı altında buluşma çabaları ve 1969 yılındaki siyasi af meselesindeki tutumlar bu politikanın önemli eylemleridir. Elbette Süleyman Demirel’in bu uygulamaları sırasında iki adım ileri bir adım geri atmak şeklinde anlayışı olduğunu da görmek gerekmektedir.

Kontrollü uzlaşısı politikası altında AP, bilinçaltında yatan anayasa değişikliği isteğini 1969 seçimlerinin hemen öncesi bir adım atarak seçim beyannamesine yerleştirmiştir. Eleştirilerinin odağı, iktidarı süresince kendine göre deneyimlediği *yürütmenin zayıflığı*dır. Bu kapsama giren noktalar, yönetim mekanizmasının çeşitli organlara bölünüşü, özerk kuruluşlar, temel hak ve özgürlüklerde *suiistimal* gibi başlıklardır. Fakat AP’nin ortaya koyduğu zayıflıktan yola çıkıldığında Bülent Tanör’ün yaptığı tespitler, durumun pek öyle olmadığına yöneliktir. Dahası Tanör, kanunlar çerçevesinde yürütmenin elinde güç bulunduğunu ifade etmişse de bu organa yönelik

²³¹ FCO 9/1468, 24 September 1971.

²³² Batur 1985, 319.

²³³ Ahmad 2016, 182.

²³⁴ T. Demirel 2004, 270-271.

²³⁵ Uraz 1993, 210-211.

²³⁶ Erkanlı 1972, 364.

²³⁷ Erkanlı şöyle devam eder: “*Kabul etmek lâzımdır ki, bu hataları yapmasalardı ve gerekli çoğunluğu sağlasalardı yine Anayasa’yı değiştiremezlerdi.*” Bu şekilde aslında Demirel ve AP’nin tek tek anayasasının maddelerine değil, yalnızca egemenliğin sınırlandırılması olarak tanımlanabilecek duruma yönelik eleştirilerine kısmen hak verir. Erkanlı 1972, 364.

denetim ağı sınırlandırıcı işlev görür. Ülkenin anarşi olaylarıyla daha da sarsılmasıyla birlikte özellikle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın 1970 yılından başlayarak anayasa değişikliği meselesini gündeme oturtması süreci farklı yöne taşımıştır. Ocak 1971'de Başbakan Demirel'in de bu konuya tekrar değindiği görülmekle beraber, AP'nin bunu yapma gücünün bulunmadığını eklemek gereklidir. Nitekim meclisteki anayasa değişikliklerini gerçekleştirmek için yeterli sayı bulunmamaktadır. Sayının tamamlanması ise muhtıra rejimi altında oluşturulacak *uzlaş* ile gerçekleştirilebilmiştir.

12 Mart Muhtıra döneminin ilk Başbakanı Nihat Erim henüz göreve gelmeden kararname çıkarabilme yetkisinin tanınmasını istemiştir. Ancak siyasi partiler bu yetkiyi *dar* kapsamda onaylayarak yasamanın devre dışı olmasını engellemişlerdir. Kararname konusundaki İngiliz belgelerindeki yaklaşım ise demokratik olmadığı yönündedir. Değişiklik meselesinin Nihat Erim Hükümeti tarafından gündeme alınması ise anarşi olaylarının tekrar hız kazanması ve sıkıyönetim ilanı ile gerçekleşmiştir. Öyle ki burada Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın etki derecesinin yüksek olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Meselenin daha önce kendileri tarafından gündeme getirildiğini, ancak yaklaşımın olumlu olmadığını söyleyen AP'nin eleştirisi de önemlidir. Zira AP'ye göre değişikliklerin gerekli olduğu görülmüş, ancak kendileri tarafından hayata geçirmesine izin verilmemiştir. Nihat Erim Hükümetinin anayasa değişiklik taslağının, AP'nin 1969'da önerileriyle benzerlik taşıdığı İngiliz belgelerine de girmiştir. Meclisteki görüşmelerden elde edilen tespitlerde ise CHP'nin verdiği desteğin AP'nin haklı çıkması anlamına gelmediği söylemi bulunmaktadır. AP'nin yaklaşımı değişikliklerin yetersiz olduğu yönünde olsa da yürütmenin güçlendirilmesi noktasında arzulanan sonuçların elde edildiği inkâr edilemez. Bu şekilde Süleyman Demirel ve AP, oluşun ortamı fırsat bilip değişikliklerin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. İşte bu çerçevede anayasa değişiklikleri 20 Eylül 1971'de hayata geçirilmiştir. Değişikliği gerçekleştirilen maddelerde ortaya koyulan ölçütler, yürütme erkinin eskisine göre daha güçlü bir hale getirildiğinin göstergesidir. Özellikle anarşi olaylarında temel hak ve özgürlüklerin *suistimal* edilmesine karşı çizilen sınırlar yürütmeye alan açmıştır. Üstelik bu maddelere yerleştirilen *millî güvenlik* gibi ölçütlerin kapsamının muğlak olması, bu defa da yürütmenin *suistimal* edebilmesine yol açtığı tespitine bir kanıt olarak sunulabilir. Sonuç olarak değişikliklerle birlikte *gözetleyici* ve *cezalandırıcı* teknikler kullanabilme kapasitesini artıran bir siyasal iktidar modeline geçişin temelleri atılır.

Kaynakça

1. Arşivler

A. The National Arhives (London/United Kingdom)

FO 371/180152, *Internal Political Situation New Government*, “Summary of Sir Denis Allen’s Despatch”, 18 October 1965.

FCO 9/1309, *Activities of Political Parties*, “Internal Political Scene”, 15 December 1970.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Resignation of the Turkish Government”, 12 March 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Declaration of Martial Law”, 27 April 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Martial Law”, 28 April 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Constitutional Amendments”, 03 May 1971.

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*, “Martial Law and The New Government”, 04 May 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Internal Situation”, 08 June 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Constitutional Amendments”, 14 June 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Internal Situation”, 22 June 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Amendments To The Constitution”, 20 July 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Amendments to The Constitution”, 24 August 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Turkey: Internal Political”, 14 September 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Turkey: Internal Political”, 17 September 1971.

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*, “Turkey: Internal Political”, 24 September 1971.

B. TBMM Zabıt Tutanakları, Cumhuriyet Arşivi ve Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi (Birleşik Görüşme)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kutu:128, Gömlek:829, Sıra:6, 20 Ekim 1961.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Gömlek:41, Kutu:246, Sıra:12, 31 Mayıs 1962.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kutu:128, Gömlek:829, Sıra:8, 26 Haziran 1962.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA); Başbakanlık, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Kutu:362, Gömlek:13, Sıra:4, 15 Mart 1971.

Resmî Gazete, “Örfî İdare Kanunu”, Kanun No:3832, Sayı:4518, 25 Mayıs 1940.

Resmî Gazete, ““Kurucu Meclis Teşkilî” hakkında Kanun”, Kanun No:157, Sayı:10682, 16 Aralık 1960.

Resmî Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Halkoyuna sunulması ve Anayasanın halka tanıtılıp benimsenmesi faaliyetlerinin başlangıç tarihleri hakkında”, Karar No:56, Sayı:10836, 23 Haziran 1961.

Resmî Gazete, “Anayasa Nizamını, millî güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında Kanun”, Kanun No:38, Sayı:11053, 7 Mart 1962.

Resmî Gazete, “Seçimlerle ilgili kanunların bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, Kanun No:533, Sayı:11934, 20 Şubat 1965.

Resmî Gazete, “Bazı suç ve cezaların affı hakkında Kanun”, Kanun No:780, Sayı:12370, 09 Ağustos 1966.

Resmî Gazete, “Sıkıyönetim Kanunu”, Kanun No:1402, Sayı:13837, 15 Mayıs 1971.

C. Süreli Yayınlar ve İnternet Kaynakları

Cumhuriyet

Milliyet

Yeni İstanbul

“1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bâzı hükümlerinin kaldırılması ve bâzı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun”,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300001.pdf, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2023.

2. Telif Eserler

Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (15. bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akyaz, D. (2009). *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine* (3. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2017). Türkiye’de İlk Referandum-1961 “Evet Kampanyası” İçin Kurulan Propaganda Ofisleri Ve Yayınladıkları Broşürler. *Toplumsal Tarih*, 40-50.

Arcayürek, C. (1992). *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi* (3. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arkan, A. H. (2017). *1961 ve 1982 Anayasalarının Yapım Süreçlerinin Anayasal Gelişmelere ve Demokrasiye Olan Etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1976). *İhtilâlin Mantığı* (2. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2020). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler: “Üç Dönemin Perde Arkası”* (3. bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Bilbilik, E. (2013). *Öncesi Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum*. (2010). Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.
- Birand, M. A., DüNDAR, C. ve ÇAPLI, B. (2002). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (6. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boran, B. (1970). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Camelio, N. (2016). “Askerler Tarafından El Konan Hukuk”: Türkiye’de 1961 Anayasası’nın Yazılması. *Devlet Olma Zanaatı* içinde (ss. 119-140). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelikoğlu, A. (2017). *Bir Darbeci Subayın Anıları-27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*. (R. Çavaş, Ed.) (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dede, K. (2017). Altmışlı yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası. *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 809-845). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, D. C. (2017). Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni. *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 483-517). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, Y. (2017). *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*. Ankara: Andaç Yayınları.
- Demirel, S. (1973). *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirel, S. (1977). *Büyük Türkiye* (2. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (3. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, Ö. (2018). “Anayasaya Hayır Demek”:1961 Anayasa Referandumu ve Samsun. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (25), 225-246.
- Erim, N. (2018). *Nihat Erim 12 Mart Anıları*. (A. Demirel, Ed.) (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar Sorunlar Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Gevgilili, A. (1981). *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gülmez, M. (1994). *Türkiye’de Memurlar ve Sendikal Haklar* (2. bs.). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Hale, W. (1994). *Turkish Politics and The Military*. London: Routledge.
- Harris, G. S. (2011). Military Coups and Turkish Democracy, 1960–1980. *Turkish Studies*, 12(2), 203-213.
- Karataş, İ. (2020). 12 Mart Muhtırası ve Nihat Erim Hükümeti’nin Balyoz Harekâtı’nın Medyaya Yansıması. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1574-1594.
- Karpat, K. H. (2015). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset* (2. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart* (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kırkpınar, N. (2015). *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koca, S. (2020). Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri. *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (ss. 87-98). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, Y. (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Komsuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. (2012). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> adresinden erişildi.
- Otaç, T. (2019). *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Askeri Muhtırası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, M. H. ve Güneş, M. (2018). *Bir 27 Mayıs Tahlili Silahlı Kuvvetler Birliği 1960-1963*. İstanbul: Sokak Yayın Grubu.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları Yeni Yüzyıl Kitaplığı.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1993). *AP-Ordu İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1991). The Democratic Party 1946-1960. M. Heper ve J. M. Landau (Ed.), *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde (ss. 119-133). London: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa 1961-1982* (3. bs.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tanör, B. (2013). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (23. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekil, F. (1978). *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*. İstanbul: Göktürk Yayınları.
- Toker, M. (1993). *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunçkanat, H. (1996). *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Türkeş, A. (1969). *Türkiye'nin Meseleleri*. İstanbul.
- Türkeş, A. (1995). *Bilinmeyen Yönleriyle 27 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Ulay, S. (1968). *Harbiye Silah Başına!* İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Uraz, A. (1993). *Baba Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası Demokrasi ve Kalkınma* (2. bs.). Ankara: Eka Ekonomik Haber Ajansı.
- Uyar, H. (2017). *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Üskül, M. Z. (2014). *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Weiker, W. F. (1980). *The Turkish Revolution 1960-1961*. Westport: Greenwood Press.

Yılmaz, E. (2017). Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 21-64.